

Baumgarten, Siegmund Jakob,

Diss. theol. de ultima coena Christi paschali

Hala Magdeburgica [1743]

4 Diss. 1599#Beibd.8

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10817213-9

VD18 14830728-001

8
DISSERTATIO THEOLOGICA
DE
VLTIMA COENA CHRISTI
PASCHALI

QVAM
PRAESIDE
VIRO SVMMÆ REVERENDO EXCELLENTISSIMO
AMPLISSIMO
SIGISM. IACOBO BAVMGARTEN

S. THEOL. DOCT. EIVSDEMQUE IN REGIA FRIDERICIANA PROFESS.
PVBL. ORD. ET VENERANDI THEOLOGOR. ORDINIS H. T.
DECANO GRAVISSIMO

PATRONO AC PRAECEPTORE EA QVA PAR EST ANIMI
PIETATE AETERNVM COLENDO

D. SEPT. A. O. R. MDCCXXXIII.

H. L. Q. C.

DISQVISIONI ACADEMICAЕ

SVBICIT

A V C T O R

BENEDICTVS GVILIELMVS MVNCH

NORIMBERGENSIS.

HALAE MAGDEBVRGICAE

TYPIS IOANNIS CHRISTIANI HILLIGERI, ACAD. TYPOGR.

8
DISSERTATIO THEOLOGICA
DE
VLTIMA COENA CHRISTI
PASCHALI

QVAM
PRAESIDE
VIRO SVMMÆ REVERENDO EXCELLENTISSIMO
AMPLISSIMO
SIGISM. IACOBO BAVMGARTEN

S. THEOL. DOCT. EIVSDEMQUE IN REGIA FRIDERICIANA PROFESS.
PVBL. ORD. ET VENERANDI THEOLOGOR. ORDINIS H. T.
DECANO GRAVISSIMO

PATRONO AC PRAECEPTORE EA QVA PAR EST ANIMI
PIETATE AETERNVM COLENDO

D. SEPT. A. O. R. MDCCXXXIII.

H. L. Q. C.

DISQVISITIONI ACADEMICAЕ

SVBICIT

A V C T O R

BENEDICTVS GVILIELMVS MVNCH

NORIMBERGENSIS.

HALAE MAGDEBVRGICAE

TYPIS IOANNIS CHRISTIANI HILLIGERI, ACAD. TYPOGR.

RENTAL TO THE

THE MARY ANN

PASCHALL

FR. 1810

THE MARY ANN

FR. 1810

SIGISM. JACOBO BAVMONT

THE MARY ANN

THE MARY ANN

THE MARY ANN

THE MARY ANN

FR. 1810

THE MARY ANN

FR. 1810

FR. 1810

THE MARY ANN

FR. 1810

THE MARY ANN

THE MARY ANN

VIRIS

**SVMME REVERENDIS ATQVE EXCEL-
LENTISSIMIS**

**DOMINO
GVSTAVO PHILIPPO
MOERL**

**TOT. VENER. MINIST. NORIMB. ANTISTITI AD D. SEBALD.
PASTORI THEOL. ETH. ET GEOGR. PROFESSORI
ET REIP. PATR. BIBLIOTHECARIO LONGE
CELEBERRIMO**

**DOMINO
IOACHIMO NEGELEIN**

**AD D. LAVR. PASTORI ELOQ. GR. LING. ET POES. PRO-
FESSORI CAND. MINIST. INSPECTORI ET FLOR. AD
PEGN. SOCIET. PRAESIDI GRAVISSIMO**

**DOMINO
IOANNI IACOBO PFIZER**

**S. S. THEOL. ET PHIL. DOCTORI AD D. AEGID. PASTO-
RI ET GYMNASII INSPECTORI DIGNISSIMO**

**DOMINO
NICOLAO HAECKER**

AD D. IACOBI PASTORI FIDELISSIMO

DOMINO
JOHANNI HERDEGEN

AD SPIR. S. PASTORI ET LOGICES PROFESSORI
SPECTATISSIMO

ET

DOMINO
ADAMO RVDOLPHO
SOLGER

AD. B. VIRG. PASTORI MERITISSIMO

PATRONIS ET PRAECEPTORIBVS

NVNQVAM NON PIA MENTE COLENDIS

HOC SPECIMEN ACADEMICVM

D. D. D.

AVCTOR

BENEDICTVS GVILIELMVS MVNCH

NORIMBERGENSIS.



Q. D. B. V.
PRAEFATIO.



Ogitanti mihi de opportuno dissertationis conscribendae argumento prae ceteris arrisit quaestio illa satis vexata: vtrum Christus illo die, qui mortem suam praecessit, agnum paschalem comederit? Multa quidem scripta a viris doctissimis, quorum famae et existimationi nihil detractum esse cupio, hunc in finem edita esse non diffiteor, sed tamen neque iniucundum neque prorsus inutile esse puto si recentiorum quorundam contra communem sententiam obiectiones pro exiguo ingenii mei modulo discutere enitar. Non solum enim futuro Theologo incumbit, vt illas maioris momenti controuersias, quae ad evertendam fidei analogiam ab aduersariis motae sunt, ad veritatis amussim examinet, purioremque in sacris litteris praescriptam doctrinam strenue ac omni studio vindicet: verum, si quid video, eiusmodi homo qui sanctiori disciplinae addictus est, in illis etiam controuersis considerandis, quae minoris sunt momenti, eo
inten-

intendere debet, ne plane dubius incertusque maneat, cuiam sententiae adhaereat, sed potius ut diuersarum sententiarum argumentis rite pensatis eam calculo suo approbet, quae cum ipsa rei veritate et regulis hermeneuticis legitime applicatis optime consentire videtur. Rationes huius asserti in medium proferre non erit difficile. Cum enim omnes homines ad agnoscendam tuendamque veritatem natura iam obligati sint, non video, cur idem de futuro Theologo dici nequeat? Accedit, quod eiusmodi homini, qui animum suum sanctiori disciplinae dicauit, quantum fieri potest, habitus acquirendus sit, totam scripturam sacram legitime interpretandi. Quia vero sacrae litterae non solum veritates ad salutem aeternam consequendam maximopere necessarias, sed etiam alias minus necessarias continent, utique effata prioris generis principem locum tenent, verum etiam veritates posterioris ordinis sicco, quod aiunt, pede non prorsus praetercundas esse euidentissime constat. Denique illae minoris momenti controuersiae saepissime in maioris momenti lites influxum habent adeoque tantum abest, ut sacrarum litterarum interpretes in iis peruestigandis oleum & operam perdat, ut potius eo felicius aliis erroribus iisque grauissimis obuiam ire possit. Quae quum ita sint, a studiorum meorum rationibus non alienum esse mihi videtur, si in controuersiam illam de ultima coena Christi paschali a variis diuersimode agitatam paullo curatius inquiram et quid in hac materia verum falsumque sit modeste exponam. Equidem non nouam et adhuc plane inauditam sententiam in medium proferam, sed potius in illa, quam plurimi Ecclesiae nostrae Doctores amplectuntur, ego etiam acquiesco, non ea ratione inductus ac si omnes nouas interpretationes in vniuersum reiciendas et proscribendas esse existimem, sed quia communior illa sententia maiorem certitudinem prae se fert et praecipue legitima regularum hermeneuticarum applicatione nititur. Ut autem instituti mei ratio eo melius constet, non abs re erit, summam dicendorum statim ab initio Lectori beneuolo ante oculos ponere. Nimirum totam huius thematis pertractationem ad tres potissimum sectiones reducam. In sectione itaque prima ante omnia

omnia status controuersiae sollicitè determinandus erit, itemque sententiarum diuortia citatis vbique praecipuis Auctoribus historice tantum et quanta fieri potest breuitate enarrabo. In secunda sectione meam sententiam, quam defendendam in me suscipio, proponam; quae in eo consistit, quod Christus in ultima coena sua agnum paschalem vno eodemque tempore cum ceteris Iudaeis reuera comederit. Quia autem nuda sententiae cuiusdam expositio in iis praesertim rebus, de quibus in utramque partem disputari potest, parum valet, nisi argumenta accedant: rationes etiam adiungam ex ipso sacro codice & antiquitatibus Iudaicis petitas, quae ad demonstrandam stabiliendamque sententiae nostrae veritatem multum conferent. Ad tertiam sectionem quod attinet, destinaueram quidem ab initio omnes sententias nostrae oppositas refutare, sed quia postea animaduerti, me limites dissertationis conscribendae transgressurum esse, mentem meam mutavi et tantummodo obiectiones recentiorum quorundam, qui Christum agnum paschalem plane non comedisse affirmant, sub examen vocare easque non ex pruritu contradicendi sed ex amore veritatis infringere constitui. Quod reliquum est nihil magis in votis habeo, quam ut istam rerum dicendarum materiam eo, quo decet modo, pertractare possem, sed quia ex imbecillitate virium mearum facile praeuideo, me grauissimo huic argumento non prorsus satisfacturum esse, lectorem beneuolum humanissime rogo, vt deficientibus viribus mihi ignoscat et qualescunque conatus meos in mitiorem partem interpretetur.

SECTIO I.
EXHIBENS STATVM CONTROVERSAE DETERMI-
NATVM ET HISTORICAM SENTENTIARVM
ENARRATIONEM.

§. I.

Quemadmodum in omni sententiarum diuersitate diiudican-
da accurata status controuersiae determinatio primum te-
nere

nere locum debet, ita etiam nobis de vltima coena Christi paschali differantibus idem incumbit. Quod vt eo melius procedat, duo potissimum considerata venient. Primo enim loco indicabimus, ea, de quibus in hac lite dirimenda nobis sermo non est, deinde vero ipsam etiam quaestionem suis limitibus circumscriptam proferemus.

§. II.

Ad primum igitur quod attinet non quaeritur: 1) num Christus vnquam in vita sua agnum paschalem comederit? Id enim extra dubitationis aleam positum est et a nemine facile negatur. Licet quidem scriptura sacra expressis verbis nihil in hac re determinet, tamen per legitimam consequentiam ex eadem euidentissime potest deduci. Quia enim officii mediatorii ratio postulabat, vt Christus non solum legem diuinam moralem sed et ceremoniam exactissime et perfectissime impleret Gal. IV. 4, celebratio Paschatis autem ex omnium consensu ad leges ceremoniales spectabat, mediatorem nostrum etiam hac ex parte Deo obedientiam praestitisse certissime sequitur. 2) Non etiam nobis sermo est de hac quaestione: num Christus in ipsa manducatione agni paschalis omnes a Deo praescriptas hunc in finem regulas obseruauerit? Cum enim Θεάνθρωπος ille in omnibus se ad nutum et voluntatem patris sui gereret, impium esset, talia in dubium vocare. 3) Non etiam nobis animus est sub examen vocare, num Christus eo anno quo sanctissimam vitam finiuerat, Pascha celebraturus fuisset, si mors eius acerba aliaque impedimenta externa non praecessissent? Quamuis enim conditionem huius quaestionis in se spectatam minime concedamus, posita tamen hac conditione rem ipsam lubenter admittimus, quia nulla contradicendi ratio apparet. Pari ratione 4) superfluum esse censemus, disquirere, num Christus illa vespera, qua sacram eucharistiam instituit, cum discipulis suis coena usus fuerit? Cum enim sacrae litterae id disertis verbis testentur plane temerarium foret, sacro codici fidem denegare. Et denique 5) ad praesentem litem dirimendam non opus est dispicere, num Iudaei anno Christi emortuali Pascha celebrauerint? Id profecto
nemo

nemo vnquam inficias iuit. Iudaeorum enim gentem ceremoniarum & rituum semper tenacissimam fuisse inter omnes constat adeoque hoc etiam anno Paschatis rationem habuisse recte concluditur.

§. III.

His igitur, quae ad finem nostrum obtinendum nihil faciunt, remotis, alterum est, ut ostendamus, in quo status huius controuersiae proprie consistat. Redit autem res omnis, si accurate loqui velimus, ad inuestigationem duarum potissimum quaestionum, quarum prima est, num optimus saluator noster illa vespera, qua sacram coenam instituit, reuera agnum paschalem comederit? altera vero, num Iudaei tunc temporis Hierosolymis congregati hunc ritum sacrum vno eodemque tempore obseruauerint?

§. IV.

Iam vero quod ad historicam sententiarum enarrationem attinet, instituti nostri ratio non permittit, vt omnia, quae hunc in finem extant, scripta multis verborum ambagibus recenseamus, sed tantum praecipuos potissimum cuiusque sententiae patronos inter veteres et recentiores ea qua fieri potest breuitate indicabimus.

§. V.

Prima igitur sententia praecipua illorum est, qui statuunt, Christum in vltima coena, qua cum discipulis suis pridie ante mortem suam vsus est, agnum paschalem reuera comedisse. Sed in defendendo hoc asserto non uno eodemque modo procedunt eiusdem sententiae patroni. Alii enim iique plurimi, optimum saluatorem nostrum, vna cum omnibus Iudaeis eiusmodi ritum sacrum peregrisse grauissimis rationibus inducti euincunt, inter quos prae ceteris laudari merentur IOANNES FRISCHMUTH in dissert. *de quaestione vexata, utrum agnum paschalem saluator noster eodem die cum Iudaeis comederit, an vero festum ob instantem passionem suo paschate anteuertit* Ien. 1674. GEORG. IEREM. HOFMANN in diss. *qua ostenditur saluatorem nostrum anticipati vltimi paschatis a Graecis perperam argui* Altdorf. 1694. ANT. BYNAEVS *de morte Christi*, BARTOLOCCIUS *Biblioth. magn. Rabb.*

Tom. II. p. 752. seqq. IGNAT. HYACINTH. AMAT. DE GRAVESON in *Tr. de mysteriis et annis Christi* Diff. XIX. HADRIAN. RELANDVS in *Antiquit. Hebraic.* p. m. 476. seqq. IOH. ENGLERTVS de *paschate Iesu Christi ultimo* s. *σάββατον* Ienae 1726. qui tamen manducationem agni paschalis ineunte die XIV. Nisan ex lege diuina factam esse perperam contendit B. IOH. CHRIST. WOLFFVS in *Curis philol. et critic. in IV. SS. Euangel.* p. 365. seqq. et SVMME VENERAND. PRAESES in *Historia Eccles. N. T.* Tom. I. §. 41. p. 186. sqq. Alii vero ob varias difficultates, quas cum hac iam prolata sententia coniunctas esse arbitrati sunt, aliam elegerunt viam et Christum vltimum pascha suum non cum Iudaeis celebrasse, sed id potius anteuertisse asseuerarunt, licet non negandum sit, quod ex nimio difficultates euitandi studio in longe maiores inciderint. Verum etiam illi, qui huic sententiae fauent, a se inuicem discrepant & duas classes constituunt. Ad priorem classem referendi sunt, qui affirmant, Iudaeos ad vnum omnes die Veneris exeunte Pascha iusto tempore celebrasse, Christum autem, qui instantem mortem suam certissime praeuidit, et tamen comestionem agni paschalis prorsus negligere noluit, solum cum discipulis suis pridie ante mortem suam coena paschali vsum esse, sibi persuadent, ex quibus nominare sufficit: HIPPOLYTVM Ponti Episcopum CLEMENTEM ALEX. EVTHYM. ZYGABEN. in *Comm. in Matib.* et recentiores Graecos teste IEREMIA PATRIARCHA CPTANO in *Actis et Scriptis Theol. Wurtemberg.* p. 241. RAD. CVDWORTHVM in *diff. de vera notione S. Coenae* Cap. III. p. 19. IOH. WALISIVM Tom. IV. Opp. p. 339. et IOH. HENR. MAIVM fil. *de tempore pascha Christi ultimi* Giesae 1712. Ad alteram vero classem illi pertinent, qui existimant Christum in vltimo Paschate suo celebrando non omnes quidem sed tamen nonnullos Iudaeos anteuertisse. Dicunt nimirum gentem Iudaicam tunc temporis fuisse diuisam ita, vt alii die Iouis, alii vero die Veneris Pascha immolarent, Christum autem a priorum partibus stetisse et hac ratione loca in Iohanne occurrentia cum effatis reliquorum Euangelistarum optime conciliari posse arbitrantur. Hanc assertionem tuendam defendendamque prae ceteris

teris in se susceperunt CHRYSOST. in *Homil. LXXXV. in Matth.* LVD. CAPELLVS, WILH. LANGIVS de *annis Christi* Lib. II. 6. GVI-
LIELM. WHISTONVS in *Harmon. IV. Euangelist.* p. 188. seqq. IOH.
HARDVINVS in *Opp. Select.* p. 629. et S. R. CONRAD. IKENIVS in
Dissert. qua contra reu. G. F. GVDIVM et cel. ANONYM. Hamburg.
demonstratur, Christum coena vere paschali usum fuisse eamque
cum Iudaeis scripturariis integro die citius celebrasse, quam Iudaei
traditionarii pascha suum comederunt. Alii denique a se impe-
trare potuerunt, vt crederent, Christum iusto et consueto die a-
gnum paschalem comedisse, reliquos vero Iudaeos eo tempore
festum paschale vno die prorogasse, quam sententiam prae ceteris
exponit summe reuer. ZEIBICHIVS de *horis passionis* I. C. p. 107.
seqq. SEBAST. NIEMANNVS in *biga quaest. Theol. de Paschate* *σαυ-
ρωσιμω* Ien. 1663. et IO. SAVBERTVS in *dissertatione de festo Pa-
schatis a seruatore ante passionem celebrato.*

§. VI.

Alteram vero praecipuam sententiam illi tuentur, qui ne-
gant Christum in vltima coena sua agnum paschalem comedisse.
Sunt autem iterum duplicis generis. Plurimi enim huius
sententiae patroni coenam Christi *σαυρωσιμω* paschalem fuisse
simpliciter negant eamque potius pro communi ac vulgari ven-
ditant rationibus ex Euangelio Iohannis potissimum desumptis in-
ducti. Tantum vero abest vt haec sententia nostra demum ae-
tate inuenta sit, vt potius antiquis ecclesiae christianae Docto-
ribus non incognita fuerit. Testes huius rei excitare possumus
VICTOREM ANTIOCHEN. in Marc. XIV. 1. APOLLINAREM in *Ca-
ten. in Iob. XVIII.* PETRVM ALEXANDR. in *Praef. Chron. Alex.*
S. HIPPOLYTVM MARTYREM *Episcop. Portuensensem* PHILOPONVM apud
cel. FABRICIVM in *Bibl. Graec.* p. 362. CEDRENVN in *Compend.
Histor.* et denique VECHIETTVM, qui ex inquisitionis, vt vocant,
decreto eam ipsam ob causam iniustissimo procedendi modo
vita privatus est. Inter recentiores vero hanc sententiam resu-
scitarunt eamque calculo suo approbarunt viri muneris dignita-
te et fama celeberrimi PETAVIVS in libr. de *doctrina tempor.* cap.
XV. NICOL. TOYNARDVS in *Harmon. Euang.* p. 107. BENARD.

LAMY in *Harmon. Euangel.* p. 503. seq. AVGVST CALMET in *dissert. in omnes ac singulos Script. s. libros* Tom. II. p. 68. seqq. B. GVST. GEORG. ZELTNERVS celeberrimus Altdorfenfium Theologus in notis, quae bibliis sacris ab ipso editis adiunctae sunt. *Summe reuerend. D. SALOM. DEYLINGIVS* in *Obferuationibus Miscellan. Exercit. IV. de S. Eucharistiae origine ex ritu Iudaeorum paschali non repetenda* §. XX. seqq. clariss. M. SIMEON. FRID. RVESIVS in *commentat. Historico-Critica et thetico-polemica de admissione irrogenitorum ad coenam Domini* p. 131-192. et reuerend. M. GOTTL. FRID. GVDE in *dissert. qua euincitur, Christum agnum paschalem re vera non comedisse*. Nonnulli vero in eam delapsi sunt sententiam, ut quidem Christo veram et propriam agni paschalis comestionem abiudicarent, sed tamen certo respectu ipsum Pascha celebraſſe crederent. Quidam enim verba illa optimi ſaluatoris, noſtri quae extant Luc. XXII. 14. ita explicarunt, vt non tam de Paſchate typico et legali quam potius de Paſchate myſtico, ut vocant, ex eorum opinione ſermo ſit. Putant nimirum locum citatum de ſacra coena agere eamque a Christo paſcha vocari, quia in locum paſchatis typici ſucceſſit eiusdemque antitypus fuit. Sed pauciores huic ſententiae ſubſcripſerunt e quibus duos tantummodo nominaffe ſufficiet nimirum IOH. PHILOPON. in *Diff. de paſchate* et MARC. ANTON. DE DOMINIS *Libr. V. de Republ. Eccleſ. cap. 6.* Alii vero aliam ingrediuntur viam aequae erroneam et a veritatis tramite declinantem. Negant quidem veram agni paſchalis manducationem, tribuunt vero Christo celebrationem paſchatis commemoratiui. Statuunt nempe Iudaeos, qui tempore paſchatis Hieroſolymas venire non poterant, peculiari coena uſos eſſe ex pane azymo herbis amaris et vino conſtante, ubi in diſpenſatione panis haec verba adhibuerunt **הוּא לַחֲמַת דְּעֵנִיָּה דִּי אַכְלוּ אֶתְחַנַּא בְּאֲדַעָא מֵצֵרִים** Christum vero, quia ob proxime inſtantem mortem ſuam paſcha *ἑὸς* uſurpare non poſſet ſaltem paſcha *μνημονεύτικον* cum diſcipulis ſuis celebrare voluiſſe. Huius ſententiae dux, quaſ. et antefignanus eſt HVGGO GROTIVS in *Communt. ad Matth. XXVI. 18.* quem poſtea ſecutus eſt HAMMONDVS multique ex Reforma-

tis pariter ac Fanaticis eam potissimum ob rationem, quia hanc sententiam suae de S. Eucharistia doctrinae admodum patrocinari arbitrabantur.

§. VII.

Quod ad momentum huius controuersiae attinet, non negamus, posse aliquem salua salutis suae certitudine quamcunque velit sententiam amplecti, non tamen exinde fluere putamus, quod omnis disquisitio huius Problematis ad res plane inutiles et friuolas pertineat. Cum enim in tota hac controuersia res omnis redeat ad conciliationem locorum quorundam Euangelii Matthaei Marci et Lucae cum effatis quibusdam Iohannis, vtique omnem, quam possumus, operam impendere debemus, vt sacrae scripturae auctoritas et veritas facta tectaue conseruetur, praesertim cum et nostris temporibus non desint sacrarum litterarum cauillatores, qui pessimo ingenio suo abundant et sacri codicis libros sibi inuicem contradicere impudentissime nugantur. Deinde licet sacrae coenae institutio ex ritibus Iudaicis non sit explicanda, hoc tamen certissimum est, quod inter Pascha et Sacram Coenam relatio quaedam intercedat, vt adeo curatior huius materiae disquisitio, utilitate sua minime destituatur.

SECTIO II.

EXPONENS NOSTRAM SENTENTIAM VARIIS ARGUMENTIS STABILITAM.

§. VIII.

Recensitis igitur variis hanc controuersiam decidendi modis liceat iam nobis paucis exponere, quid nobis in hac materia verum falsumque videatur. Eam nimirum defendimus et calculo nostro approbamus sententiam, qua statuitur, Saluatorem nostrum agnum paschalem vno eodemque tempore cum omnibus Iudaeis comedisse adeoque ad quaestiones §. III. propositas affirmando respondemus. Ne autem id gratis dixisse videamur, adducendae etiam sunt rationes, quibus inducti huic potissimum sententiae adstipulamur, quod vt eo melius fiat vtramque quae-

tionem seorsim considerabimus earumque veritatem aptis atque idoneis argumentis adstruemus.

§. IX.

Prima igitur, quam affirmamus, quaestio haec est: num Christus illa vespere, qua sacram coenam instituit, agnum paschalem cum discipulis suis comederit? Quodsi autem hanc nostram sententiam ad veritatis amussim examinare velimus, vnice ad sacras litteras est recurrendum. Tota enim, quam pertractamus materia concernit factum siue historiam. Iam vero in factorum veritate demonstranda res omnis eo redit, ut genuina et idonea testimonia proferantur. Quemadmodum autem testimonia illa eo maiorem vim et efficaciam habent, quo certius de illorum auctoribus constat, quod memorabilia illius, qua vixerunt, aetatis descripserint et omni fide sint dignissimi; ita etiam in diiudicanda quaestione, de vltima Christi coena paschali testimonia ex scriptura sacra desumpta totam rem penitus conficiunt, praesertim cum sacri codicis auctores Θεοπνευστοι adeoque in consignandis scriptis suis omnis erroris et hallucinationis fuerint expertes. Quae quum ita sint, generaliter sequentem in modum argumentamur: quicquid regulis interpretandi legitime applicatis ex sacris litteris potest probari, illud in dubium vocari nequit. Atqui haec nostra propositio, quod nimirum coena Christi vltima paschalis fuerit ex sacra scriptura adhibitis legitimae interpretationis regulis potest probari. Ergo veritas huius propositionis in dubium vocari nequit. Iam vero in specie quod ad singulas Syllogismi huius partes attinet, maiorem propositionem quilibet facillime concedet. Cum enim non solum ea, quae disertis verbis in sacris litteris continentur, sed illa etiam, quae per legitimam consequentiam exinde fluunt, verissima esse inter omnes sanctissimae fidei nostrae confessores constet, vberiore huius asserti demonstratione supersedemus. Omnis potius cardo negotii in probanda minore propositione vertitur, ad quam luculentius euincendam nos statim accingimus.

§. X.

Probamus itaque thesin nostram, quod nimirum Christi coena vltima paschalis fuerit ex variis circumstantiis in descriptione huius coenae Matth. XXVI. 17-19. coll. Marc. XIV. 12-16. et Luc. XXII. 7-13. occurrentibus. Prima circumstantia, ex qua veritas sententiae nostrae elucescit, est circumstantia temporis, quo Christus duos discipulos Petrum nimirum et Iohannem ad praeparandum Pascha ablegauit. Id autem factum est ex vnanimi trium Euangelistarum consensu *τῇ πρώτῃ τῶν ἀζυμῶν*, quam loquendi formulam curatius examinare non parum iuuabit. Nimirum haec phrasis in se spectata duplicem habere potest significationem. Denotat enim vel diem XV vel XIV mensis Nisan. Ad priorem significationem quod attinet, fundamentum eius in ipsis sacris litteris extat. In prima enim Paschatis institutione, quae Exod. XII. satis prolixè et luculenter describitur, Deus festum azymorum cum ipso Paschate arctissimo vinculo connexum esse voluit. Tenebantur enim omnes Israelitae ex mandato Dei per septem dies completos panibus azymis uti, ita vt finis huius festi incideret in vespèram diei XXI. mensis Nisan. Iam vero si a die illo XXI. septem dies ordine retrogrado numeramus, necessario sequitur, primum diem azymorum fuisse diem XV. Nisan: hinc etiam dies ille Leuit. XXIII. 6. *κατ' ἐξοχὴν* festum azymorum appellatur. Hanc autem significationem Euangelistae cum hac loquendi formula neutiquam coniunxerunt. Cum enim ex mandato diuino praeparatio Paschatis die XIV. Nisan necessario fieri deberet, Saluatorem nostrum eiusmodi praeparationem die demum XV. adeoque post peractam coenam paschalem discipulis suis praecepisse sanae etiam rationi repugnat et ne cogitari quidem potest. Recurrendum igitur est ad alteram significationem, quae in eo consistit, vt haec phrasis etiam diem XIV. mensis Nisan denotet adeoque octo azymorum dies numerentur, quae denominatio vt a vulgari vsu loquendi abhorreat, tantum abest, vt potius ipsi etiam Iudaici scriptores hac significatione vtantur, quemadmodum ex IOSEPHO constat, qui libr. II. Ant. Iud. cap. 15 expresse

expresse dicit : *εορτην αγομεν εφ ημερας οκτω , την των αζυμων λεγομενην*. Rationes huius denominationis ex sacris litteris et Iudaeorum placitis ostendere non erit difficile. Azymorum enim comedendorum terminus a quo et ad quem accuratissime describitur Exod. XII. 18. *בראשון בארבעה עשר יום לחדש בערב תאכלו מצותעד יום האחד ועשרים לחדש בערב*. Ex his verbis luculentissimis satis abundeque apparet, quod initium huius festi fuerit vespera diei XIV. finis vero vespera diei XXI. Iam vero Iudaei saepissime synecdochicis loquendi formulis vtuntur ita, vt partem diei nonnunquam pro toto die completo accipiant. Sic e. g. Christus ipse se tres dies et tres noctes in sepulcro mansurum esse praedixit Matth. XII. 40. quod sine dubio non aliter quam synecdochice debet intelligi. Pari ratione etiam factum est, vt dies XIV. Nisan vocetur prima dies azymorum, quia nimirum vespera illius diei hoc festum initia sumfit. Praeterea haec denominatio ita etiam explicari potest, vt *η πρωτη ημερα των αζυμων* denotet diem festum azymorum eiusque initium immediate praecedentem, qui ex communi omnium suffragio dies XIV Nisan fuit. Cum enim in sacrae scripturae locis saepissime Enallage superlatiui pro comparatiuo occurrat e. g. Ioh. I. 15. 30. Ioh. XV. 28. Luc. II. 2. Apoc. XIII. 12. in hac quoque phrasi modus ille interpretandi commode applicari potest. Et haec posterior significatio in Evangelistis necessario locum habere debet. Cum enim haec phrasis nonnisi duplicem sensum admittat, prior autem, vt ex supradictis apparet, nullo modo applicari possit, posterior significatio vtique vnice est retinenda. Accedit, quod expressis verbis dicatur Marc. XIV. *τη πρωτη ημερα των αζυμων, οτε το παχα εδυον* et Luc. XXII. *η ημερα των αζυμων, εν η εδει θυσειν το παχα* quibus verbis nihil aliud innuitur, quam quod primus dies azymorum ille dies sit, quo agnus paschalis ex lege ducina mactabatur. Destinavit autem Deus Exod. XII. 6. diem decimum quartum ad actum hunc sacrum peragendum. Ergo in adductis Evangelistarum locis dies XIV. Nisan non potest non intelligi.

Non

Non solum autem ex historia Euangelistarum apparet, quotus dies mensis Nisan fuerit, quo Christus discipulos suos de praeparando Paschate instruxit, sed etiam inprimis Lucas de ipsa hora seu parte huius diei nos quodammodo certiores reddit. Dicit enim cap. XXII. 7. *ἡλθε ἡ ἡμέρα τῶν ἀζύμων*. In his enim verbis verbum *ἔρχεσθαι* in Aoristo II. ponitur, qui semper ordinarie tempus praeteritum denotat, a qua vltatissima significatione ut hoc loco recedamus nulla nos cogit necessitas. Certissime itaque sequitur, diem XIV. Nisan tunc non imminuisse, sed iam re vera aduenisse. Cum vero Christus discipulos suos ad praeparandum Pascha missurus contra finem suum egisset, si eos non iusto tempore dimisisset, saluatorem nostrum statim post ortum solis eiusmodi mandatum dedisse satis luculenter constat. Quae quum ita sint facili negotio exinde etiam colligi potest, quod dies ille XIV. Nisan tunc temporis in quintam hebdomatis feriam inciderit, ut adeo Petrus et Ioannes exoriente sole statim hoc Christi mandatum executi sint. Cum enim Christus feria hebdomatis sexta in cruce animam exspiraret, praecedente autem die, ut Euangelistae disertis verbis testantur discipulos suos, ad praeparandum Pascha ablegaret, necessario sequitur diem XIV. Nisan in feriam hebdomatis sextam incidere non potuisse. Satis ergo ut putamus prima haec temporis circumstantia demonstrat, coenam Christi vltimam fuisse paschalem.

§. XI.

Altera circumstantia, quae sententiam nostram egregie confirmat, desumpta est ex ipsa discipulorum Christi ad praeparandum Pascha ablegatione eiusdemque mandati executione, quae omnia prolixè enarrantur Matth. XXVI. 17-19. Marc. XIV. 13-16. Luc. XXII. 8-13. Discipuli nimirum Christi sponte sua ad magistrum suum accedebant, et quia tempus Pascha immolandi proxime instabat, interrogabant, vbinam agnum paschalem vellet comedere. Quemadmodum autem Christus totam legem diuinam impleuit, ita etiam hunc ritum sacrum accuratissime obseruauit, adeoque non solum discipulorum suorum institutum comprobauit, sed etiam speciatim Petro et Io-

hanni curam praeparandi Paschatis imposuit et iisdem comestionis locum variis signis et circumstantiis definiuit. Quo facto discipuli lubentissime huic mandato obtemperarunt, et quae ad praeparationem Paschatis necessaria erant, omni studio peregerunt. Iam vero non nobis animus est singula huius narrationis momenta vberius explicare, sed ea tantummodo eligimus, quae ad sententiam nostram stabiliendam plurimum conferunt. Duo igitur potissimum ex hac descriptione legitimo argumentandi modo concludimus, primo, discipulos Christi non solum remotionem panis fermentati, et id genus alia, sed etiam ipsam agni paschalis manducationem procurasse, deinde etiam Christum expressis verbis praedixisse, quod agnum paschalem vna cum discipulis suis sit comesturus. Prioris assertionis veritas ex consideratione vocum et phrasium optime elucescit. Licet enim hanc phrasin: *ετοιμαζειν το παχα*, quae in Euangelistis extat varios significatus admittere non diffitendum sit, tota tamen verborum series satis demonstrat, hoc loco praecipue de praeparatione agni paschalis sermonem esse, ita tamen, vt aliarum rerum ad celebrationem festi necessariarum procuratio non excludatur. Executio enim mandati necessario mandato respondere debet. Iam vero, vt ex praecedentibus apparet, Christus discipulos suos eum in finem ablegauit *να φαγη το παχα*, quae loquendi formula non aliter, quam de comedendo agno paschali hoc loco explicari potest. Ergo, nisi discipulos Christo immorigeros fuisse dicere velis, praeparationem agni paschalis ipsis praecipue curae cordique fuisse, fatendum est. Posterior assertio deriuanda est ex ipso mandato, quod Christus discipulis suis dedit. Haec enim verba extant Matth. XXVI. 10: *ο καιρος μὲ ἐγγυς ἐστὶ προσ σε ποιῶ το παχα μετὰ των μαθητων μὲ* et Marcus consentiente Luca ita exprimit: *πρὸς ἐστὶ το καταλυμα οπρὸς το παχα μετὰ των μαθητων μὲ φαγω*. Licet vero in his verbis *κατα λητον* de voluntate et desiderio Christi agnum paschalem comedendi proxime sermo sit, nihilominus tamen *κατα διανοιαν* se certissime coena paschali vsurum esse iisdem verbis sine vlla limitatione Christus asseuerat. Ita enim argumentamur:

mur: vel Christus praeuidit, se post peractam coenam paschalem moriturum adeoque certissime agnum paschalem comesturum esse, vel non. Postrius cum veritate minime consentire his potissimum rationibus probabimus. Nam primo ex tota Evangelistarum historia nullum dictum siue exemplum proferri potest, quod euincat, Christum pronuntiasse se aliquid facere velle, idem tamen re ipsa non impleuisse; id enim e diametro veritati suae repugnasset. Deinde tantum abest, ut Christus definitum passionis ac mortis suae tempus ignorauerit, ut potius contrarium ex Ioh. XIII. 1. 21. 27. 33. coll. cap. XVI. 32. colligi possit. Cum autem praeter haec duo membra tertium non detur, posterius autem ex adductis rationibus nullam mereatur fidem, priori utique membro subscribimus. Quae vero quum ita sint, verba illa ex Evangelistis supra citata non solum Christum Pascha comedere voluisse, sed etiam de hac manducatione futura certissime persuasum fuisse, satis abundeque testantur.

§. XII.

Tertia circumstantia est circumstantia temporis, quo Christus ultima vice cum discipulis suis accubuit, quod Matthaeus cap. XXVI. 20. ita refert: *οψιας δε γενομενης ανεκειτο μετα των δωδεκα*; Marcus vero exprimit cap. XIV. 17. *Και οψιας γενομενης ερχεται μετα των δωδεκα* et Lucas denique cap. XXII. 14. *Και οτε εγενετο η ωρα ανεπεσε και οι δωδεκα αποστολοι συν αυτω* ex quibus verbis ita rationes subducimus: si tempus, quo Christus vltima sua coena usus est cum definito tempore agni paschalis comedendi exacte conuenit, sequitur illam ipsam coenam vere fuisse paschalem. Consequentiam huius Syllogismi legitimam esse quilibet facile perspiciet adeoque prolixam eiusdem demonstrationem superuacaneam esse ducimus et potius antecedentis probationem suscipimus. Nimirum agnus paschalis nocte diei decimi quinti ineuntis comedendus erat adeoque post solis occasum. Idem vero tempus a Christo in vltima coena sua obseruatum esse, ex locis supra allegatis constat. Mandatum enim de praeparando Paschate Christus discipulis suis dedit ineunte die XIV. Nisan vel quod idem est, post ortum solis feria hebdoma-

domatis quinta §. X. cui etiam discipuli lubentissime obtemperabant & omnia, quae ad manducationem agni paschalis necessaria erant, re ipsa procurabant §. XI. vti in Euangelistarum historia satis luculenter enarratur. Huic descriptioni in Euangelistis statim et immediate subiungitur descriptio coenae Christi vltimae, quae Matthaeo et Marco testibus inchoata est *ὥσπερ γενομένης*. Cum vera Iudaei post solis occasum diem suum incipiant et hac vespere, cuius Euangelistae mentionem faciunt, initium diei XIV intelligi nequeat §. X: necessario Christus cum discipulis suis vltima vice accubuit nocte diei XV ineuntis, quae ex vnanimi omnium consensu munducatio agni paschalis fieri solebat; id quod inprimis Lucas egregie confirmat, qui phrasin *ὥσπερ γενομένης ἐμφατικῶς* ita exprimit: *ὅτε ἐγένετο ἡ ὥρα*. Licet enim Graecorum articulus praepositivus non semper et ubique emphasin habeat, hoc tamen loco per eiusmodi descriptionem certum ac definitum tempus indicari, ex tota verborum serie satis apparet. Non autem cum illis facimus, qui haec verba de hora sc. coenandi accipienda esse statuunt ita, vt aequae de quavis communi coena quam de paschali intelligi possint. Si enim haec interpretatio indefinite et eo sensu sumitur, vt indicet, Christum, cum coenaret, coena vsum esse, idem per idem dicitur et *ταυτολογίας* accusatio euitari non potest, quae tamen vtique in sacris litteris locum non habet. Si vero Christum in vescendis cibis certum quoddam temporis momentum obseruasse hac interpretatione statuitur, id omne gratis assumitur et in tota scriptura sacra ne vestigium quidem hac de re extat, imo potius contrarium modo magis legitimo ex eadem probari potest. Maiori igitur iure haec Lucae verba ita interpretamur: et cum veniret illa hora, a Deo ad manducationem agni paschalis destinata, accubuit Iesus et duodecim Apostoli cum illo. Nam quia hoc loco de certa ac definita hora sermonem esse indubium est, extra contextum autem eiusmodi tempus definitum explicari nequit, nihil superest, quam vt temporis huius ratio ex collatione antecedentium definiatur. Iam vero in antecedentibus describitur mandatum Christi de praeparatione agni paschalis proxime

xime comedendi a discipulis exactissime obseruatum esse. Ergo per illam horam definitam nihil aliud quam solemne agnum paschalem manducandi tempus potest intelligi.

§. XIII.

Quartum pro stabilienda sententia nostra argumentum desumitur ex Luc. XXII. 15. 16. vbi Christus discipulos suos inter coenandum ita compellat: *ἐπιθυμία ἐπεθυμήσατε τὸ το παχα φαγεῖν μεθ' υμῶν πρὸ το με παθεῖν* λέγω γὰρ υμῖν, οἱ θεοὶ ἔμη φαγω ἐξ αὐτῶν ὅπῃ πληρωθῇ ἐν τῇ βασιλείᾳ το θεοῦ. Continent autem haec verba partem colloquii, quod Christus cum discipulis suis instituit, valedictorii, in qua Christus 1) summum suum desiderium agnum paschalem comedendi ipsis exponit et quidem duabus propositionibus. Prior propositio principalis sic sonat: *ἐπιθυμία ἐπεθυμήσατε τὸ το παχα φαγεῖν μεθ' υμῶν*; cuius itaque obiectum est: *τὸ το παχα*. Vox Pascha varias significationes admittit et modo transitum, modo agnum paschalem, modo festiuitatem diei XIV. Nisan, modo totius festi solennitatem denotat; hoc tamen loco haec vox nihil aliud quam ipsum agnum paschalem innuit, id quod constructio huius voculae cum verbo *φαγεῖν* satis docet. Pronomen demonstratiuum *τὸ το* sua emphasi non caret. Indicat enim veram agni paschalis praesentiam, qui tunc temporis mensae impositus et iam iam comedendus erat. Sunt quidem interpretes, qui praeuium colloquium discipulorum de praeparato conuiuium paschali fingunt et haec Christi verba pro responsione habent ita, vt *τὸ το παχα* significet agnum paschalem, cuius in praesenti discipuli mentionem fecerunt, sed praeuium eiusmodi colloquium gratis assumitur & ex scriptura sacra nullo modo probari potest. Nostrae autem explicationi patrocinator non solum contextus vt ex §. XI. XII. constat, verum etiam Parallelismus. Matth. enim XXVI. 29. Christus eodem tempore dicit se non amplius bibiturum esse *ἐκ τῆς τῆς γεννηματὸς τῆς ἀμπέλης*. Quemadmodum igitur in vltima Christi coena vinum illud praesens fuisse nemo diffitebitur, ita etiam agni paschalis rationem vnam eandemque fuisse non est dubitandum. Actio Christi circa hoc ob-

iectum his describitur verbis: *ἐπιθυμία ἐπηθυμήσα φαγεῖν μεθ' υμῶν*, quae loquendi formula Hebraeis est vſitatiffima, licet quandoque etiam apud Graecos ſcriptores occurrat, et eſt elegans ſuperlatiui periphras ſita, vt flagrantiffimum Chriſti deſiderium cum diſcipulis ſuis agnum paſchalem comedendi denotet. Altera propoſitio eaque minus principalis et acceſſoria haec eſt; *πρὸ τῆς μετὰ θάνατον* quibus verbis Chriſtus diſcipulos ſuos, vt iam ſaepe factum eſt, ita nunc inprimis de proxime inſtanti paſſione et morte ſua certiores reddere et ſimul innuere voluit, ſe nunc vltima vice coena paſchali vtī, id quod in ſequentibus luculentius exponit. 2) enim ratio huius aſſertionis ſubiungitur. Formula allegandi ſic ſonat: *λέγω γὰρ ὑμῖν* vbi particula *γὰρ* ſatis demonſtrat, Chriſtum ſummi deſiderii ſui cauſſam in ſequentibus prolaturum eſſe. Ratio ipſa autem duabus propoſitionibus proponitur, quarum prior eſt: *ὅτι οὐκ ἐστί & μὴ φαγῶ ἐξ αὐτῆς*. Quemadmodum apud Graecos duae pluresue negationes fortius negant, ita de negandi particulis hic occurrentibus idem valet, vt itaque Chriſtus diſertis verbis pronuntiet, ſe iam vltima vice Paſcha celebrare et non amplius in poſterum illud manducaturum eſſe. Altera propoſitio continet limitationem prioris aſſerti, cuius verba ita ſe habent: *ἕως ὅτε πληρωθῇ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῆς Θεοῦ*. Subiectum huius propoſitionis hunc in modum ſupplendum eſt: donec manducatio Paſchatis impleatur in regno Dei. In determinanda autem praedicati ſignificatione in varias interpretes abeunt ſententias, quas omnes ac ſingulas recensere inſtituti noſtri ratio non permittit, ſed eam tantummodo, quae nobis optima eſſe videtur, proferemus. Illis nimirum lubentiſſime adſtipulamur, qui Chriſtum his verbis ad Paſcha myſticum poſt conſumationem ſaeculi in vita aeterna celebrandum reſpicere arbitrantur. Indubium enim eſt, non ſolum a Iudaeis vitam aeternam *חַיַּת עוֹלָם* vocari, quod cel. schoettgenius in *Horis Hebr. ac Talmud.* p. 86. variis testimoniis comprobatur, ſed etiam laetitiam pleniffimam in regno gloriae percipiendam in ipſis ſacris litteris e. g. Matth. VIII. 11. Luc. XXII. 30. Apoc. XIX. 9. ſub conuiuii figura repraeſentari. Cum ve-

ro conuiuium paschale apud Iudaeos maxima festiuitate frequentissimisque hymnis celebraretur, Christus sapientissime vsus est hac coena ad praefigurandam vitae aeternae felicitatem, vbi omnia, quae ad comestionem agni paschalis pertinent modo longe excellentissimo impletum iri pronuntiat. Hinc etiam Christus saepissime in Apocalypsi Iohannea agni nomine insignitur, licet alias huius denominationis rationes non excludamus. Similiter etiam verba Christi Ioh. XIV. 2. 3. ex praeparatione Iudaeorum ad conuiuium paschale optime possunt illustrari. Et haec omnia, quae iam protulimus, certo modo etiam ad illa verba applicari possunt, quae Christus de vino paschali in sequentibus edisseruit. Facta igitur secundum regulas interpretatorias analysi horum verborum, liceat nobis maioris euidetiae gratia breuem paraphrasin subiungere. Cum nimirum Christus accumberet, discipulos suos ita alloquebatur: verbis exprimere non possum, quanto desiderio afficiar, agnum illum paschalem, quo nunc vescimur, vobiscum amicis singulari familiaritate mihi coniunctissimis manducandi, priusquam ad mortem meam proxime instantem ex voluntate patris mei abripiar. Ratio autem huius desiderii in eo consistit, quod nunc vltima vice coena paschali vtar. Tempus enim ex hac vita discedendi proxime adest, quod quidem vobis ob varia, quae de regno meo fouetis praeiudicia, incongruum esse videtur, sed nihilo secius ipse exitus verborum meorum veritatem exactissime comprobabit. Nolite autem eam ob causam moerori ac tristitiae nimium indulgere. Nam in regno gloriae longe praestantius Pascha vobiscum celebraturus sum, ad quod praeparandum tot ac tantos corporis animique cruciatus sustineo. Ibi enim omnia, quae in hac festiuitate paschali latent mysteria, accuratissime cognoscetis et nomen Dei aeternis laudibus euehetis.

§. XIV.

Quinto denique scripturae sacrae consensum cum hac nostra sententia probamus ex Matth. XXVI. 30. coll. Marc. XIV. 26. vbi vtriusque Euangelistae verba sic sonant: *και υμνησαντες εξηλθον εις το ορος των ελαιων.* Ex his igitur verbis satis lucu-

luculenter apparet, Christum peracta coena sua vltima cum discipulis suis hymnos omnibus satis notos cecinisse. Quid vero eiusmodi hymnorum recitatio sibi velit, plane non potest intelligi nisi ad festiuitatem paschalem recurramus. Qui enim ex Syracid. XXXII. 7. probari posse putant, quod aliis quoque diebus Iudaei conuiuia hymnis claudere consueuerint, mirifice fallunt. Nam phrasis quae in textu graeco extat satis docet ibi de vsu musices in quibusdam conuiujs Iudaeorum sermonem esse, a quo tamen ad sacrorum hymnorum recitationem nullo modo potest concludi. Neque illa etiam sententia nobis videtur probabilis, qua statuitur, eum hymnum singulis diebus a Iudaeis post coenam repetitum fuisse, quo Leuitae sacrificio iungi applaudere solebant. Omni enim probatione destituitur adeoque ad hymnos a Christo et Apostolis recitados non quadrat. Optime igitur hymnorum a Christo et discipulis suis recitatorum ratio deriuatur a consuetudine Iudaeorum eorumque ritibus paschalibus. Quemadmodum enim nihil eorum intermiserunt, quae ad festa solenni modo celebranda pertinere videbantur, ita etiam illa nocte, qua agnum paschalem comederunt, ad recitationem beneficiorum Dei ipsis iamiam collatorum et adhuc amplius conferendorum hymnos sacros adhibuerunt eumque in finem Psalmis Dauidicis CXIII - CXVIII. vsi sunt, ita, vt Psalmum CXIII. et CXIV. ante Paschalem coenam, sequentes vero Ps. CXV. - CXVIII. post eandem decantarent, id quod RELANDVS in *Ant. Hebr.* p. 427. et B. IOH. HEINR. MICHAELIS in *notis vberioribus ad Ps. CXI.* satis testatur. Hanc itaque Iudaeorum consuetudinem licet in lege diuina non praescriptam in se tamen satis laudabilem Christus cum discipulis suis in vltima coena sua imitatus est adeoque hanc coenam vere paschalem fuisse non est dubitandum. Cum enim decantatio horum psalmorum ad festorum tantum solennitatem pertineret, certissime Christus Iudaeis occasionem dedisset sinistre iudicandi, si in coena vulgari hymnos illos paschales recitasset. Quia vero ex tota Euangelistarum historia potest euinci, Christum semper, quantum fieri potuit ad ritus Iudaicos obseruandos sese accommodasse suis-

que

que aduersariis omnem occasionem maledicendi praecidisse, idem etiam de usu hymnorum paschalium est statuendum.

§. XV.

Haftenus igitur primam, quam tuemur, quaestionem idoneis argumentis comprobauimus. Nunc altera quaestio diiudicanda venit, quae in eo consistit, num Iudaei etiam tunc temporis Hierosolymis congregati vno eodemque tempore agnos paschales comederint. Nos hanc quaestionem simpliciter affirmare non dubitamus, et licet haec ipsa assertio in sacris litteris non expressis verbis contineatur, per legitimam tamen consequentiam illam ex iisdem deducere eiusque veritatem tribus potissimum argumentis confirmare enitamur.

§. XVI.

Primum argumentum desumitur ex Luc. XXII. 7. vbi disertis verbis legitur, Christum discipulis suis mandatum de praeparando Paschate illa die dedisse *εν η εδει θυσιασαι το παχα*, quae verba non aliter, quam de certo et in lege diuina Exod. XII. accuratissime definito die explicari possunt, adeoque omnes Iudaeos eodem die ad agnos paschales maectandos obligatos fuisse satis testantur. Praeterea cum agni paschales ex mandato Dei statim post peractam maectationem comedendi essent, Christus autem, vt ex antecedentibus constat, in celebrando Paschate idem tempus exactissime obseruaret, omnes Iudaeos ad coenam paschalem vno eodemque tempore cum Christo instituendam lege diuina adstrictos fuisse, nemo temere negabit. Ex hac autem obligatione omnium Iudaeorum agnos paschales vno eodemque tempore cum Christo manducandi fuit etiam, omnes Iudaeos idem tempus re ipsa obseruasse. Probamus legitimam hanc consequentiam, 1) quia nulla idonea ratio afferri potest, quae contrarium euincat. 2) variis exemplis illustrari potest, Iudaeos ritibus ac cerimoniais praescriptis adeo deditos fuisse, vt quandoque modum fere excederent; cum vero cerimoniae in festo Paschatis peragendaee principem locum tenerent, Iudaeos omnem operam in tempore coenae paschalis rite obseruando tunc etiam collocasse non est dubitandum. 3) Christus

certissime tantam legis diuinæ violationem ipsis exprobrasset, quod tamen tantum abest, ut in Euangelistarum historia legatur, ut Christus potius saepissime de summa Iudaeorum cura circa ritus externos testetur. 4) ex Num. IX. 13. patet, illum, qui sine urgente necessitate Pascha iusto et statuto tempore non celebrat, omnibus Israelitarum privilegiis excisurum esse. Si itaque Iudaei tempus hoc neglexissent, necessario semetipsos privilegiis suis priuassent, id quod de populo privilegiorum suorum adeo tenaci ne cogitari quidem potest. His itaque rite pensitatis sententiae nostrae veritas magis magisque elucescit.

§. XVII.

Alterum argumentum, quo ad corroborandam assertionem nostram utimur, elici potest ex Matth. XXVI. 17. seqq. Non solum enim discipuli primitus sponte sua Christum accesserunt ipsumque de celebratione festi paschatis proxime instantis interrogarunt, sed Christus etiam consilia eorum approbavit et de praeparatione Paschatis tanquam de re satis nota et prorsus nihil insoliti in se habente ulterius cum illis locutus est. Iam vero si statuitur, Iudaeos diuerso tempore tunc Pascha celebrasse, plane concipi nequit, quomodo discipuli eo devenire potuissent, ut ultro et sine vlla data occasione de loco coenae paschali peragenda destituerent solliciti. Vel enim dicendum est, Christum iam praecedentibus annis Paschatis festum non vno eodemque tempore cum omnibus Iudaeis habuisse, adeoque hanc Christi consuetudinem discipulorum mentibus inhaesisse, quod tamen nullo idoneo testimonio probari potest, praesertim cum ex sacris litteris contrarium potius elucescat: vel affirmandum est, discipulos Christi legem diuinam de celebratione Paschatis praescriptam consulo violare voluisse, quod iterum ne speciem quidem probabilitatis habet. Nihil igitur superest, quam ut ex verbis supra allegatis concludamus, omnes in vniuersum Iudaeos vno eodemque die cum discipulis Christi manducationem agni paschalis procurasse. Quia vero in responsione Christi discipulis suis suppeditata de tempore agni paschalis vescendi extraordinario nihil occurrit, certo certius

certius est, Christum in eiusdem comestione idem tempus cum omnibus Iudaeis obseruasse.

§. XVIII.

Tertium denique argumentum deriuatur ex ritu maētationis in templo peragendo. Teste enim scriptura sacra Deut. XVI. 5. seqq. 2 Chron. XXX. 15. seqq. XXXV. 11. tenebantur Israelitae agnos paschales in templum adducere, quo facto duo potissimum requirebantur; primo maētatio agnorum, quae a quocunque Israelita mundo, vel etiam in casu necessitatis a Leuitis fieri poterat, et deinde exceptio atque effusio sanguinis, quae ad officia sacerdotum solummodo pertinebat. Cum vero ritus iam iam commemorati ipsam coenam paschalem semper praecedere deberent, Christum autem hac coena usum esse supra euictum sit, necessario sequitur, Christi etiam agnum paschalem in templo rite legitimeque esse maētatum, licet in sacris litteris nihil eiusmodi disertis verbis extet. Iam vero indubium est, hunc maētationis ritum diuersis temporibus fieri non potuisse. Ergo illo tempore, quo Christi agnus paschalis maētabatur, omnes etiam Iudaeorum agni paschales immolandi erant. Exinde etiam fuit, horam comestionis Christo cum omnibus Iudaeis vnam eandemque fuisse. Quemadmodum enim sacerdotes discipulos Christi violationis cuiusdam legis diuinae iure meritoque accusassent, si incongruo tempore agnum in templo maētaturi apparuissent, ita etiam si Christus in comedendo agno paschali a hora consueta recessisset, hanc circumstantiam Iudaei, inter causas condemnationis eius primo loco certissime posuissent, de quo vero in tota passionis dominicae historia altum est silentium.

SECTIO III.

EXHIBENS VINDICIAS SENTENTIAE NOSTRAE
CONTRA OBJECTIONES ADVERSARIORVM.

§. XIX.

Postquam igitur sententiam nostram solidis argumentis comprobauimus, nunc tandem opus est, vt duas illas quaestiones

ones §. III. a nobis propositas et calculo nostro approbatas ab obiectionibus dissentientium vindicemus. Sed quia limites dissertationis conscribendae non permittunt, ut omnium aduersariorum argumentis, quibus ad utramque assertionem nostram infringendam utuntur, obuiam eamus, contra illos potissimum pugnabimus, qui Christum coena paschali usum esse plane negant, eorumque ratiocinia paullo curatius examinabimus, licet hanc nostram refutationem, illis etiam, qui Christum non cum reliquis Iudaeis pascha celebraffe contendunt, aliquo modo opponi posse non diffiteamur. In reiiciendis autem contradicentium argumentationibus ita versabimur, ut primo loco vim et efficaciam obiectionum fideliter ostendamus, et deinde responsiones nostras contrarium euincentes modeste subiungamus. Statim ab initio illas contradicendi rationes in medium profereamus, quae velex ipsis sacrae scripturae locis desumuntur, vel remotius tanquam consuetaria ex sacris litteris deriuantur, reliquas vero a testimoniis externis petitas postremo loco diiudicabimus.

§. XX.

Primo igitur dissentientes sententiae nostrae opponunt verba Christi, quae leguntur Matth. XXVI. 2. et sic se habent: *οιδατε οτι μετα δυο ημερας το παχα γινεται και ο υιου τω αυθωπ8 παραδιδεται εις το σταυρωθηναι.* Ex his verbis duplici modo ita concludunt: Christus haec verba protulit vel feria hebdomatis quarta vel tertia. Si prius, necessario sequitur diem *μετα δυο ημερας* existuram incidisse in feriam hebdomatis sextam. Si vero posterius verosimilius videatur, antecedentia tamen textus docent, haec verba ad ultimam huius diei partem referenda esse, et ita quidem, ut feria hebdomatis tertia iisdem non amplius includatur adeoque maectario agni paschalis nihilominus in diem sextum hebdomatis collocetur: 2) in altera propositione horum verborum sermo est de traditione Christi ad crucifigendum, quae teste scriptura sacra Matth. XXVII. 26. Ioh. XIX. 16. Marc. XV. 15. ipsa Christi die emortuali adeoque feria hebdomatis sexta per Pilatum facta est: iam vero Christus hanc traditionem

cum

cum ipsa Paschatis genesi per particulam copulatiuam καὶ coniungit. E. satis apparet, Iudaeos Christo iam mortuo Paschatis celebrationem demum incepisse. Sic se habet dissentientium argumentatio. Nos autem a nobis impetrare non possumus, ut hisce ratiociniis assensum praebeamus. Quod enim ad priorem argumentandi modum attinet, lubentissime fatemur, nos cum illis facere, qui feria hebdomatis tertia Christum haec verba pronuntiasse statuunt, simul tamen etiam concedimus, hunc diem his verbis plane non includi, imo, si opus esset, possemus hanc Christi orationem ad feriam hebdomatis quartam referre sine ullo caussae nostrae detrimento. Si enim locum citatum eo, quo decet, modo consideramus, nihil aliud inde sequitur, quam Paschatis celebrationem incidere in feriam hebdomatis sextam. Dissidentes quidem hanc phrasin γινεσθαι το πᾶχα absque probatione ad diem XIV. Nisan restringunt, sed ex ipso usu loquendi patet, hanc loquendi formulam aequae de die XV. ac XIV. Nisan usurpari posse. Ut igitur de vera significatione certiores fiamus, dispiciendum est, vtrum feria hebdomatis sexta fuerit dies XIV. vel XV. Nisan. Sed in hoc ipso demonstrando omnis controuersiae nostrae cardo vertitur. Ergo tantum abest, ut allegata verba ad sententiam nostram infringendam sint idonea, ut potius decisionem quaestionis controuersiae iam praesupponant. Idem etiam valet de altero argumentandi modo, quem dissidentes nostrae sententiae opponunt. In Antecedente latet quaedam ambiguitas. Si enim per Paschatis genesein intelligatur dies XIV. Nisan exclusis aliis diebus, ut omnino videtur, negamus antecedens. Nam verbum γινεσθαι ab optimis graecis scriptoribus de diebus festis agitandis in genere usurpatur, quod wolffivs etiam in *Curis Philolog.* luculenter docet. Si vero terminus ille in genere denotet celebrationem diei cuiusdam paschalis, antecedens ambabus, quod aiunt, manibus concedimus, consequentiam autem iure meritoque in dubium vocamus. Tunc enim omnis difficultas redit ad significationem vocis πᾶχα, quam si feliciter eruere velimus, necesse est, ut ante omnia inter nos constet, in quam hebdomatis feriam dies XIV. vel XV. Nisan

inciderit. Cum vero in hoc ipso tempore definiendo status controuersiae nostrae consistat, satis apparet, verba supra citata ad impugnandam sententiae nostrae veritatem prorsus nihil conferre.

§. XXI.

Deinde sententiae nostrae obstare videntur verba Iohannis cap. XVIII. 28. quae sic sonant: *αγασιν εν τον Ιησεν απο της καιφας εις το πραιτωριον* ην δε πρωια και αυτοι εκ εισηλθον εις το πραιτωριον ινα μη μιανθωσιν αλλ ινα φαγωσι το παχα. Hunc locum rem omnem penitus conficere dissentientes sibi persuadent et ita rationes subducunt: si Iudaei feria hebdomatis sexta agnum paschalem comederunt, sequitur, Christum coena paschali usum non esse. Atqui verum esse prius contendunt. Ergo et posterius. Ad legitimam consequentiam euincendam prouocare solent ad ipsos vulgaris sententiae defensores, qui manducationem agni paschalis a Christo pariter ac omnibus Iudaeis vno eodemque tempore factam esse contendunt. In probanda autem priore propositione urgent, totam, quam Iohannes l. c. describit, historiam feria hebdomatis sexta accidisse: iam vero cum vsitatissima vocis significatio omnibus aliis anteponenda sit, per vocem pascha agnum paschalem intelligendum esse adeoque comestionem illius illo ipso die adhuc instituisse arbitrantur. Sed haec argumentatio saluis regulis interpretatoriis non admitti posse nobis videtur. Licet enim consequentiam huius argumenti lubentes volentesque concedamus; Antecedens tamen utique curatorem perscrutationem requirit. Negamus enim, quod in loco allegato de agno paschali manducando sermo sit, et alia potius via in eruendo horum verborum sensu incedendum esse existimamus. Dabimus quidem per *φαγειν το παχα* agni paschalis comestionem vsitatissime indicari, non tamen statim sequitur, hanc vsitatissimam significationem hoc loco retinendam esse, praesertim cum rationes adsint grauissimae, quibus inducimur, ut a communi significatione hoc loco recedamus. Indubium enim est, quod ipsi dissentientes non diffitentur, clariora loca obscurioribus et difficilioribus semper praeferenda esse.

Iam

Iam vero clarissima MATTHAEI, MARCI et LVCAE testimonia, quorum genuinum sensum capite praecedente iam demonstraui, satis euincunt, conuiuium paschale feria hebdomatis quinta celebratum esse. Ergo, nisi sacros scriptores sibi inuicem contradicere statuas, fatendum erit, illam comestionem Paschatis, de qua IOANNES loquitur, de agno paschali prorsus non intelligendam esse. Vt autem vera huius loquendi formulae significatio constet, intelligimus per *Φαγεῖν τὸ πάχα*. Chagigas siue sacrificia salutaria spontanea cum ipsa festi huius celebratione ex consuetudine Iudaeorum arctissimo vinculo connexa, quae singulis azymorum diebus offerebantur et a sacerdotibus aequae ac omnibus offerentibus nulla immunditiae contaminatis intra duos dies cum vna nocte intermedia comedebantur, prout euidentissime constat ex Leuit. VII. 16. 17. Iam res omnis eo redit, ut ostendamus, haec sacrificia solennitatis Paschatis nomine insignita fuisse, ad quod demonstrandum non tam luculenta TALMVDIS testimonia in *Gem. זבחים* 99. 2. et in *Gem. ראש השנה* 5. 1. vrgemus, quam potius omnem probationis neruum ex ipsis sacrarum litterarum fontibus desumimus. Patet enim id primo ex Deut. XVI. ubi summus legislator Deus mandatum de tribus festis annuis rite celebrandis repetit et in primis de festiuitate paschali verba faciens ita differit: *זבח פסח ליהוה אלהיך צאן ובקר*. Quod si igitur naturalem constructionis ordinem retinemus, a quo ut recedamus, nulla nos cogit necessitas, indubie sequitur, hoc loco sermonem esse de eiusmodi sacrificiis, quae ex bobus et pecude paruo constant. Cum vero haec nota characteristica neutiquam agno paschali, sed potius sacrificiis solennitatis competat eademque sacrificia disertis verbis l. c. *פסח* vocentur, hanc denominationem fundamento biblico haud destitui, satis elucescit. Idem confirmari potest ex comm. 3. eiusdem cap. XVI. Deut. ubi haec extant verba: *לא תאכל עליו חמץ שבעה ימים תאכל עליו מצות לחם עני*. Ita vero terminos colligimus: si panes azymi vna cum sacrificiis v. 2. descriptis per septem dies non interrupta serie comedendi sunt, sequitur, comma 2 non de agno paschali, sed de Chagiga Iudaeorum

daeorum agere. Verum est prius. E. et posterius. Consequentiam huius argumentationis nemo temere in dubium vocabit, nisi statuere velit, manducationem agni paschalis singulis festi diebus repetendam fuisse, quod tamen evidentissimis sacrarum litterarum testimoniis repugnat, et ne specie quidem veritatis affirmari potest. Ad probandam antecedentem propositionem quod attinet, utique attendendum est, ad voculam **וּלְ**. Pronomen enim particulae **וּ** suffixum non potest non referri ad sacrificia, quorum commate secundo mentio facta est; ipsa autem particula **וּ** licet varios significatus admittat, hoc tamen loco optime per praepositionem cum vel in redditur, quippe quam significationem contextus pariter ac verborum series requirit. Quae quum ita sint, sensus verborum hic est: ne comedatis panes fermentatos in fruendis sacrificiis solennitatis, sed potius quemadmodum haec sacrificia singulis festi diebus manducanda sunt, ita etiam cum iisdem panum azymorum comestitionem per septem dies arctissimo vinculo coniungite. Deinde ut eo melius legitima huius denominationis ratio appareat, provocamus ad illustrem illam Paschatis celebrationem sub rege omnibus, quae Principem decent, virtutibus ornatissimo Iosia, quae satis prolixè describitur 2. Chron. XXXV. Ad nostrum autem scopum imprimis comma 7. 8. 9. 12. 13. huius capituli pertinent, quae de munificentia Regis et procerum eius in suppeditandis animalibus ad sacrificia eucharistica offerenda necessariis agunt. Cum enim haec sacrificia teste loco citato non ex agnis vel hoedis, prout in mactatione agnorum paschalium fieri solebat, sed potius ex agnis hoedis et bobus iunctim sumtis constent, et tamen nihilominus iisdem nomen **פסח** plus vice simplici tribuatur, hanc Paschatis denominationem sacrificiis paschalibus stilo etiam biblico competere euictum dedimus. Quamvis vero haec pro instituti nostri ratione sufficiant, non tamen abs re erit, novis objectionibus contra hanc responsionem directis obuiam procedere earundemque infirmitatem vberius ostendere. Excipiunt nimirum aduersae sententiae patroni

1) sacrificia paschalia a Deo praecepta fuisse ex genere holocausto-

caustorum, in quibus nihil ad cibum reseruabatur Num. XXVIII. 19. seqq. sacrificia vero spontanea non esse iuris diuini et non praecise hoc vel illo, sed quolibet die comedi potuisse: 2) Deum Deut. XVI. 2. mandasse, vt sacrificentur agnus paschalis et oues et boues. 3) praecepta quae de hoc paschate l. c. in sequentibus extant ad Chagigoth non posse applicari: 4) nostrum huius loci explicationem plurimorum Ecclesiae Iudaicae doctorum interpretationi refragari, et denique 5) 2 Chron. XXXV. 11. 12. 13. pascha hoedis et agnis constans reliquis בשר דב siue sacrificiis de bobus sollicitè opponi haecque ab illo distingui. Verum quod ad primam exceptionem attinet, non nobis sermo est de sacrificiis additiis, quae Num. XXVIII. 19. seqq. occurrunt, sed loquimur tantummodo de sacrificiis salutaribus offerendis, quae combustis in altari exteriori ablegminibus comedebantur, vt ex Leuit. III. et VII. 16. constat. Ea autem, quae de sacrificiis spontaneis dicuntur, nobis plane non obstant. Licet enim ipsam exceptionem non simpliciter concedamus, dabimus tamen Iudaeos haec sacrificia quibusdam diebus neglexisse; potestne satis tuto exinde concludi, Iudaeos anno Christi emortuali Pascha celebrantes idem fecisse? minime. Nihil aliud sequitur, quam remota possibilitas, quae autem ad ipsam certitudinem facti comprobendam plane non sufficit. Maiorem forte speciem haec obiectio haberet, si ea, quae Ioh. XVIII. 28. leguntur, alio, quam XV die Nisan accidissent, quippe qui ex ipsa aduersariorum sententia maxima solennitate prae ceteris celebrabatur adeoque probabile est, Iudaeos externis ritibus ac cerimoniis deditissimos nihil eorum intermittere voluisse, quae ad solennitatem tam sancti diei augendam amplificandamque vllò modo pertinere possent. Altera exceptio continet explicationem loci Deut. XVI. 2. vbi ellipsis coniunctionis copulatiuae assumitur, quam quidem in aliis scripturae sacrae locis saepius occurrere non negamus, num vero hoc etiam loco ad hanc ellipsin recurrendum sit, valde dubitamus. Nunquam enim in interpretandis oraculis diuinis admitti debet, nisi aliae satis momentosae circumstantiae suadent, et naturalis ordo sensusque

susque dicti explicandi postulat. Donec igitur causae huius ellipseos supplendae satis idoneae producantur, utique praestat, ordini verborum et simplicitati litterae inhaerere. Ad tertiam exceptionem respondentes negamus, praecepta, quae Deut. XVI. 4. 5. 6. extant ad Pascha comm. 2. descriptum respicere, sed potius vocem פסח v. 2. de Chagiga in latiori, v. seqq. autem in strictiori significato de agno paschali usurpari lubentes fatemur. Interim hac concessione nostra interpretatio minime labefactatur, et tantum etiam abest, ut una eademque vox in contextu saepius occurrens semper unam eandemque significationem habere debeat, ut potius contrarium ex ipsis sacris litteris evidentissime elucescat e. g. Ioh. III. 6. 8. Ioh. IV. 24. Talia enim sunt subiecta, qualia permittuntur esse a suis praedicatis, quam interpretandi regulam quemadmodum nemo temere in dubium vocabit, ita etiam nostram loci citati explicationem eodem fundamento niti vitio nobis verti non potest. Quarta obiectio a dissensu recentiorum Ecclesiae Iudaicae doctorum parum roboris in se continet. Quamvis enim non omnes in uniuersum Rabbinorum expositiones reiiciamus, constat tamen eos saepissime in eruendo locorum biblicorum sensu a veritate maxime alienos fuisse, adeoque eorum effata pro legitima interpretandi norma neutiquam agnoscimus et ab iisdem recedere non dubitamus. Quinta denique exceptio, quod 2 Chron. XXXV. 13. פסח et קדשים sollicite a se inuicem distinguantur, nihil aliud probat, quam sacrificia salutaria paschalia diuersas habuisse denominationes, quod ambabus, ut aiunt, manibus concedimus. Ratio autem, cur haec sacrificia h. l. non tam Paschatis quam קדשים nomine insignita fuerint, in eo potissimum consistit, quia in propositione immediate praecedente de agno paschali agitur, adeoque maioris euidetiae gratia factum est, et nostrae interpretationi non potest opponi, sed potius eandem, si ad Paschatis denominationem in versibus praecedentibus occurrentem attendere velis, egregie confirmat.

§. XXII.

Praeterea dissentientes magnum caussae suae praesidium inuenire existimant in loco Iohannis cap. XIX. 31. vbi dies, quo Christus cruci affixus est *παρασκευη της παχα* vocatur. Interpretantur nimirum haec verba de praeparatione ad Paschatis festum rite celebrandum necessaria, et hac descriptione diem primam Paschatis feriam immediate praecedentem intelligi sibi persuadent, quibus suppositis vltius concludunt, Iudaeorum pascha post Christi demum obitum incidisse, per consequens ipsum etiam Christum conuiuio paschali non interfuisse. Sed in hac difficultate soluenda breuiter monemus primo, per *παρασκευη της παχα* non tam certam huius diei particulam, quam potius in genere, totius diei descriptionem indicari, id quod ex Parallelismo Matth. XXVII. 62. Marc. XV. 42. Ioh. XIX. 42. egregie potest confirmari. Deinde haec significatio, qua vox *παρασκευη* de vigilia festi explicari solet, gratis assumitur et omni fundamento biblico aequae ac aliorum scriptorum auctoritate prorsus destituitur. Denique vero largiamur, hunc sensum vocis per se non esse impossibilem, nondum tamen euictum est, eandem significationem huic etiam loco interpretando competere. Contrarium potius probaturi legitimo modo ita argumentamur: si *παρασκευη της παχα* denotat vigiliam Paschatis, simul etiam denotat illum diem, quo agnus paschalis debuit mactari. Iam vero mactationem agni paschalis tunc temporis in feriam hebdomatis quintam incidisse ex Luc. XXII. 7. tam luculenter apparet, vt alia horum verborum interpretatio omni probabilitate careat. Ergo vel dicendum est, Lucam et Iohannem in hac circumstantia sibi manifeste contradicere, vel per *παρασκευη της παχα* aliud quid intelligi. Cum vero assertio prioris cum auctoritate et veritate sacrarum litterarum consistere nequeat, nihil superest, quam vt posterius eligamus et a significatione, quam dissentientes verbis Iohanneis tribuunt, recedamus aliamque commodiorem substituamus. Subscribimus nimirum illorum sententiae, qui vocabulum *παρασκευη* feriam hebdomatis sextam vsitatissime

denotare statuunt, cuius significationis legitima ratio ex ipso parallelismo reali facillime potest comprobari. Eo enim pertinent clarissima Matthaei, Marci et Lucae testimonia, quorum prior et posterior Matth. XXVII. 62. Luc. XXIII. 54. vocem *παρασκευή* nude positam sine additamento vsurpant, ita tamen, ut ex antecedentibus et consequentibus rite inter se collatis statim appareat diem hebdomatis sextam sub hac phrasi intelligendam esse. Marcus autem, ut eo melius omnis difficultas euitetur ipsum huius vocis sensum disertis verbis determinat cap. XV. 42. Ita enim legitur *ἐπεὶ ἡν παρασκευή ο ἑστὶν προσάββατον*. Quare ita terminos colligimus: *προσάββατον* est epexegetis vocis *παρασκευή*, *προσάββατον* autem ex unanimi omnium consensu nihil aliud est, quam dies feriam hebdomatis septimam immediate antecedens et per consequens feria sexta. Ergo eandem significationem voci *παρασκευή* etiam tribuendam esse recte concludimus. Deinde ipse Iohannes optimus verborum suorum est interpret. Narrat enim cap. XIX. 31. Iudaeos Pilatum rogasse, ut cruciarii de cruce tollerentur ea potissimum ratione inductos ne corpora eorum in Sabbato affixa maneant: huic autem rationi statim subiungit: *ἐπεὶ παρασκευή ἡν*, quae verba si de Paschatis vigilia exponantur, cum antecedentibus minime cohaerent, de sexta autem hebdomatis feria intellecta satis testantur, eo maius periculum in mora esse, quo propius initium Sabbati Iudaici instaret. Et licet dissentientes sequentia Iohannis verba nobis soleant opponere, hanc tamen objectionem nos plane non ferire sequens paragraphus docebit. Praeter parallelismum autem scripturae haec nostra interpretatio etiam nititur auctoritate Iosephi et antiquissimorum Ecclesiae Doctorum, quorum locis transcribendis brevitatis studio in praesenti supersedemus, id potius acturi, ut in causam inquiramus, cur feria sexta loco supra citato *παρασκευή* τὴν πᾶχα appelletur. Eam nimirum ob rationem id factum est, quia in illum diem prima Paschatis feria tunc temporis incidit. Quae igitur quum ita sint, hanc etiam oppugnationem nihil contra nos efficere, facile poterit cognosci.

§. XXIII.

Porro sententiae nostrae obstare videntur verba Iohannis cap. XIX. 31. quae diem Saluatoris nostri mortem proxime sequentem ita describunt: *ην γαρ μεγάλη η ημερα εκεινη της πασχατης*. Ex his verbis desumunt dissidentientes argumentationem apogogicam, et ita ratiocinantur: si Sabbatum Iudaeorum incidit in feriam Paschatis secundam sequitur illum diem non posse vocari magnum. Atqui falsum esse contendunt posterius, cum ex ipso l. c. contrarium appareat. Ergo etiam prius. Ad mutuum antecedentis et consequentis nexum probandum assumunt, Iohannem non absolutam sed respectiuam magnitudinem, seu eminentiam huic diei tribuere, ita vt cum die proxime praegresso, qui *παρασκευη* vocatur, comparatio instituat. Cum autem primo ex sacris litteris constet, primum et vltimum diem festi tantum praerogativae habuisse, vt omnes reliquos dies intermedios solennitate superarent, deinde etiam verosimillimum sit, non sabbatum diei alicui festo, sed festum potius sabbato celebritatem quandam conferre potuisse, satis manifestum esse existimant, hanc denominationem *της ημερας μεγαλης* neutiquam feriae Paschatis secundae, sed primae potius hoc loco competere. Sed vt etiam huic obiectioni satisfaciamus; sensus verborum, qui a dissidentibus in tota argumentatione fundamenti loco ponitur, minus recte se habet. Quamuis enim facile largiamur haec verba comparative accipienda esse, ipsa tamen comparatio in die parasceues frustra quaeritur, vel saltem ex ordine et dispositione vocum nunquam deriuari potest. Maiori potius iure ad res, quae mutuum inter se respectum habent, pertinet, ex vna parte dies ille Sabbati, qui mortem Christi immediate sequebatur, et ex altera parte reliqui dies Sabbatici: ipse vero respectus mutuus in eo consistit, vt illi Sabbato, de quo Iohannes l. c. loquitur, prae ceteris Iudaeorum Sabbatis eminentia quaedam adscribatur. Quae igitur quum ita sint; iam non amplius erit difficile veram huius denominationis causam indicare, quae nulla alia fuit, quam quia Sabbatum illud in secundam Paschatis feriam incidit.

incidit. Licet enim dies festi intermedii primo et ultimo diei solennitate cederent, prae reliquis tamen feriis hebdomatis singulari festiuitate celebrandi erant, quod eo magis de secunda feria paschali asseri potest, quo maiori solennitate oblatio manipuli hordacei **יום** dicti ex mandato diuino Leuit. XXIII. eodem die fiebat, quippe quae iura etiam Sabbati pellebat, et variis ritibus ac cerimoniais peragebatur, uti ex Mischna **מנחה** X. 3. luculenter refert HADRIAN. RELANDVS in *Antiquit. Hebr. Part. IV. Cap. 4. §. 8.* Cum vero nemini legum Israeliticarum aliquantisper gnaro obscurum esse queat Sabbatum etiam singulari religionis cultu transigendum esse, certissime sequitur, illum diem, quo Sabbatum et feria paschalis simul celebrabatur duplici modo fuisse solemnem, primo ob cultum Sabbati, et deinde ob solemnitatem festi cum cultu Sabbatico arctissime conoexam. Optimo igitur iure Iohannes diem mortem Saluatoris nostri immediate sequentem *ἡμέραν μεγάλην* vocat, et in hac denominatione nihil occurrit, quod nostrae sententiae aduersetur. Vnica forte speciosa exceptio a Iudaeorum cura cruciariorum cadauera ante initium *τῆς ἡμέρας μεγάλης* sepeliendi desumi potest, sed ut huic difficultati eo melius satisfiat, §. XXVIII. eam seorsim examinabimus, iam vero huic responsioni, quae ad totam controuerfiam dirimendam utique sufficit, aliam adhuc adiungamus. Dabimus nimirum verba Iohannis allegata ita interpretanda esse, ut Sabbato maior dignitas et eminentia tribuatur, quam diei parasceues, non tamen exinde potest concludi, denominationem *τῆς ἡμέρας μεγάλης* ad secundam Paschatis feriam non esse applicandam. Rationes enim, quas dissentientes in medium proferunt non probant, quod probare debent. Vocabatur quidem dies XV Nisan ob solemnitatem festi magnus, sed num id semper exclusiue factum sit, inuictis argumentis nondum adhuc demonstratum est. Contrarium potius ex Leuit. XXIII. 3. elucescit, ubi quaelibet hebdomatis feria septima **שבת שבתון** appellatur; quae denominatio in sequentibus de solemnioribus maiorum festorum diebus usurpatur. Distinguendum igitur est inter secundam

cundam Paschatis feriam nude consideratam, cui nomen *της ημερας μεγαλης*, vtiq̃ue non competit et inter feriam Paschatis secundam in Sabbatum incidentem, quae ob religiosissimum Sabbati cultum diem XV. Nisan solemnitate vel aequauit, vel superauit, adeoque optimo iure hoc nomine insigniri potuit. Altera dissentientium ratio etiam vacillat, qua dicitur, non Sabbatum diei festo, sed potius festum Sabbato celebritatem quandam conferre potuisse. Mandata enim maximi momenti de Sabbato omni, qua fieri potest, sanctitate celebrando extant Exod. XVI. 29. XXIII. 12. XXXI. 14. et vel leuissima huius diei profanatio ipsa morte puniebatur, quod eadem sacrarum litterarum paginae testantur. Huc accedit, quod paratio ciborum die Sabbati esset prohibita, quae tamen festis diebus, quos *ימים טובים* appellant, salua conscientia fieri potuit, quae omnia igitur iunctim sumta satis declarant, solemnitatem Sabbati et primae paschalis feriae pari passu ambulare imo posteriorem a priori certo superari.

§. XXIV.

Praeterea prouocare solent nonnulli ad verba Ioh. XIII. 1. et quia in hoc capite de vltima Christi coena sermonem esse sibi persuadent, sequens struunt ratiocinium: si Christus ante Paschatis festum vltima vice coena vsus est, sequitur, illam coenam non fuisse paschalem. Atqui verum esse subsumunt prius. Ergo et posterius. Antecedentis propositionis probationem exinde deducunt, quia hanc coenam a Iohanne descriptam non diuersam esse putant ab illa, de qua Matthaeus, Marcus et Lucas locuti sunt, et ad huius etiam assertionis confirmationem vltius ita concludunt: Christus in hac coena declarat se ab vno ex conuiuiis proditum iri et grauissimum Petri lapsum praedixit; iam vero haec duo momenta etiam in descriptione vltimae coenae Christi Matth. XXVI. 21-25. 31-35. Marc. XIV. 18-21. 27-31. Luc. XXII. 21-23. 31-34. occurrunt. Ergo haec coena, de qua in Iohanne sermo est, non est diuersa ab illa, cuius reliqui Euangelistae mentionem faciunt. Ad nostram

inciderit. Cum vero in hoc ipso tempore definiendo status controuersiae nostrae consistat, satis apparet, verba supra citata ad impugnandam sententiae nostrae veritatem prorsus nihil conferre.

§. XXI.

Deinde sententiae nostrae obstare videntur verba Iohannis cap. XVIII. 28. quae sic sonant: *αγασιν εν τον Ιησεν απο της καιφα εις το πραιτωριον· ην δε πρωια και αυτοι εκ εισηλθον εις το πραιτωριον ινα μη μιανθωσιν αλλ ινα φαγωσι το παχα.* Hunc locum rem omnem penitus conficere dissentientes sibi persuadent et ita rationes subducunt: si Iudaei feria hebdomatis sexta agnum paschalem comederunt, sequitur, Christum coena paschali usum non esse. Atqui verum esse prius contendunt. Ergo et posterius. Ad legitimam consequentiam euincendam provocare solent ad ipsos vulgaris sententiae defensores, qui manducationem agni paschalis a Christo pariter ac omnibus Iudaeis vno eodemque tempore factam esse contendunt. In probanda autem priore propositione urgent, totam, quam Iohannes l. c. describit, historiam feria hebdomatis sexta accidisse: iam vero cum vsitatissima vocis significatio omnibus aliis anteponenda sit, per vocem pascha agnum paschalem intelligendum esse adeoque comestionem illius illo ipso die adhuc instituisse arbitrantur. Sed haec argumentatio saluis regulis interpretatoriis non admitti posse nobis videtur. Licet enim consequentiam huius argumenti lubentes volentesque concedamus; Antecedens tamen utique curationem perscrutationem requirit. Negamus enim, quod in loco allegato de agno paschali manducando sermo sit, et alia potius via in eruendo horum verborum sensu incedendum esse existimamus. Dabimus quidem per *φαγειν το παχα* agni paschalis comestionem vsitatissime indicari, non tamen statim sequitur, hanc vsitatissimam significationem hoc loco retinendam esse, praesertim cum rationes adsint grauissimae, quibus inducimur, ut a communi significatione hoc loco recedamus. Indubium enim est, quod ipsi dissentientes non diffitentur, clariora loca obscurioribus et difficilioribus semper praeferenda esse.

Iam

Iam vero clarissima MATTHAEI, MARCI et LVCAE testimonia, quorum genuinum sensum capite praecedente iam demonstraui, satis euincunt, conuiuium paschale feria hebdomatis quinta celebratum esse. Ergo, nisi sacros scriptores sibi inuicem contradicere statuas, fatendum erit, illam comestionem Paschatis, de qua IOANNES loquitur, de agno paschali prorsus non intelligendam esse. Vt autem vera huius loquendi formulae significatio constet, intelligimus per *Φαγετω το παχα*. Chagigas siue sacrificia salutaria spontanea cum ipsa festi huius celebratione ex consuetudine Iudaeorum arctissimo vinculo connexa, quae singulis azymorum diebus offerebantur et a sacerdotibus aequae ac omnibus offerentibus nulla immunditiae contaminatis intra duos dies cum vna nocte intermedia comedebantur, prout euidentissime constat ex Leuit. VII. 16. 17. Iam res omnis eo redit, ut ostendamus, haec sacrificia solennitatis Paschatis nomine insignita fuisse, ad quod demonstrandum non tam luculenta TALMVDIS testimonia in *Gem. זבחים* 99. 2. et in *Gem. ראש השנה* 5. 1. vrgemus, quam potius omnem probationis neruum ex ipsis sacrarum litterarum fontibus desumimus. Patet enim id primo ex Deut. XVI. vbi summus legislator Deus mandatum de tribus festis annuis rite celebrandis repetit et in primis de festiuitate paschali verba faciens ita disserit: *זבח פסח ליהוה אלהיך*. Quod si igitur naturalem constructionis ordinem retinemus, a quo ut recedamus, nulla nos cogit necessitas, indubie sequitur, hoc loco sermonem esse de eiusmodi sacrificiis, quae ex bobus et pecude paruo constant. Cum vero haec nota characteristica neutiquam agno paschali, sed potius sacrificiis solennitatis competat eademque sacrificia disertis verbis l. c. *פסח* vocentur, hanc denominationem fundamento biblico haud destitui, satis elucescit. Idem confirmari potest ex comm. 3. eiusdem cap. XVI. Deut. vbi haec extant verba: *לא תואכל עליו חמץ שבעה ימים תאכל עליו מצות לחם עני*. Ita vero terminos colligimus: si panes azymi vna cum sacrificiis v. 2. descriptis per septem dies non interrupta serie comedendi sunt, sequitur, comma 2 non de agno paschali, sed de Chagiga Iudaeorum

daeorum agere. Verum est prius. E. et posterius. Consequentiam huius argumentationis nemo temere in dubium vocabit, nisi statuere velit, manducationem agni paschalis singulis festi diebus repetendam fuisse, quod tamen evidentissimis sacrarum litterarum testimoniis repugnat, et ne specie quidem veritatis affirmari potest. Ad probandam antecedentem propositionem quod attinet, utique attendendum est, ad voculam **וְלֵךְ**. Pronomen enim particulae **וְ** suffixum non potest non referri ad sacrificia, quorum comitate secundo mentio facta est; ipsa autem particula **וְ** licet varios significatus admittat, hoc tamen loco optime per praepositionem cum vel in redditur, quippe quam significationem contextus pariter ac verborum series requirit. Quae quum ita sint, sensus verborum hic est: ne comedatis panes fermentatos in fruendis sacrificiis solennitatis, sed potius quemadmodum haec sacrificia singulis festi diebus manducanda sunt, ita etiam cum iisdem panum azymorum comestitionem per septem dies arctissimo vinculo coniungite. Deinde ut eo melius legitima huius denominationis ratio appareat, provocamus ad illustrem illam Paschatis celebrationem sub rege omnibus, quae Principem decent, virtutibus ornatissimo Iosia, quae satis prolixè describitur 2. Chron. XXXV. Ad nostrum autem scopum imprimis comma 7. 8. 9. 12. 13. huius capituli pertinent, quae de munificentia Regis et procerum eius in supeditandis animalibus ad sacrificia eucharistica offerenda necessariis agunt. Cum enim haec sacrificia teste loco citato non ex agnis vel hoedis, prout in mactatione agnorum paschalium fieri solebat, sed potius ex agnis hoedis et bobus iunctim sumtis constent, et tamen nihilominus iisdem nomen **פֶּסַח** plus vice simplici tribuatur, hanc Paschatis denominationem sacrificiis paschalibus stilo etiam biblico competere euictum dedimus. Quamvis vero haec pro instituti nostri ratione sufficiant, non tamen abs re erit, novis objectionibus contra hanc responsionem directis obuiam procedere earundemque infirmitatem vberius ostendere. Excipiunt nimirum aduersae sententiae patroni

1) sacrificia paschalia a Deo praecepta fuisse ex genere holocausto-

caustorum, in quibus nihil ad cibum reservabatur Num. XXVIII. 19. seqq. sacrificia vero spontanea non esse iuris diuini et non praecise hoc vel illo, sed quolibet die comedi potuisse: 2) Deum Deut. XVI. 2. mandasse, vt sacrificentur agnus paschalis et oues et boues. 3) praecepta quae de hoc paschate l. c. in sequentibus extant ad Chagigoth non posse applicari: 4) nostrum huius loci explicationem plurimorum Ecclesiae Iudaicae doctorum interpretationi refragari, et denique 5) 2 Chron. XXXV. 11. 12. 13. pascha hoedis et agnis constans reliquis כִּשְׁדֵּי siue sacrificiis de bobus sollicite opponi haecque ab illo distingui. Verum quod ad primam exceptionem attinet, non nobis sermo est de sacrificiis additiis, quae Num. XXVIII. 19. seqq. occurrunt, sed loquimur tantummodo de sacrificiis salutaribus offerendis, quae combustis in altari exteriori ablegminibus comedebantur, vt ex Leuit. III. et VII. 16. constat. Ea autem, quae de sacrificiis spontaneis dicuntur, nobis plane non obstant. Licet enim ipsam exceptionem non simpliciter concedamus, dabimus tamen Iudaeos haec sacrificia quibusdam diebus neglexisse; potestne satis tuto exinde concludi, Iudaeos anno Christi emortuali Pascha celebrantes idem fecisse? minime. Nihil aliud sequitur, quam remota possibilitas, quae autem ad ipsam certitudinem facti comprobendam plane non sufficit. Maiorem forte speciem haec obiectio haberet, si ea, quae Ioh. XVIII. 28. leguntur, alio, quam XV die Nisan accidissent, quippe qui ex ipsa aduersariorum sententia maxima solennitate prae ceteris celebrabatur adeoque probabile est, Iudaeos externis ritibus ac cerimoniis deditissimos nihil eorum intermittere voluisse, quae ad solennitatem tam sancti diei augendam amplificandamque vlllo modo pertinere possent. Altera exceptio continet explicationem loci Deut. XVI. 2. vbi ellipsis coniunctionis copulatiuae assumitur, quam quidem in aliis scripturae sacrae locis saepius occurrere non negamus, num vero hoc etiam loco ad hanc ellipsin recurrendum sit, valde dubitamus. Nunquam enim in interpretandis oraculis diuinis admitti debet, nisi aliae satis momentosae circumstantiae suadent, et naturalis ordo sensusque

susque dicti explicandi postulat. Donec igitur causae huius ellipseos supplendae satis idoneae producantur, utique praestat, ordini verborum et simplicitati litterae inhaerere. Ad tertiam exceptionem respondentes negamus, praecepta, quae Deut. XVI. 4. 5. 6. extant ad Pascha comm. 2. descriptum respicere, sed potius vocem פסח v. 2. de Chagiga in latiori, v. seqq. autem in strictiori significato de agno paschali usurpari lubentes fatemur. Interim hac concessione nostra interpretatio minime labefactatur, et tantum etiam abest, ut una eademque vox in contextu saepius occurrens semper unam eandemque significationem habere debeat, ut potius contrarium ex ipsis sacris litteris evidentissime elucescat e. g. Ioh. III. 6. 8. Ioh. IV. 24. Talia enim sunt subiecta, qualia permittuntur esse a suis praedicatis, quam interpretandi regulam quemadmodum nemo temere in dubium vocabit, ita etiam nostram loci citati explicationem eodem fundamento niti vitio nobis verti non potest. Quarta obiectio a dissensu recentiorum Ecclesiae Iudaicae doctorum parum roboris in se continet. Quamvis enim non omnes in uniuersum Rabbinorum expositiones reiciamus, constat tamen eos saepissime in eruendo locorum biblicorum sensu a veritate maxime alienos fuisse, adeoque eorum effata pro legitima interpretandi norma neutiquam agnoscimus et ab iisdem recedere non dubitamus. Quinta denique exceptio, quod 2 Chron. XXXV. 13. פסח et קדשים sollicite a se inuicem distinguantur, nihil aliud probat, quam sacrificia salutaria paschalia diuersas habuisse denominationes, quod ambabus, ut aiunt, manibus concedimus. Ratio autem, cur haec sacrificia h. l. non tam Paschatis quam קדשים nomine insignita fuerint, in eo potissimum consistit, quia in propositione immediate praecedente de agno paschali agitur, adeoque maioris euidetiae gratia factum est, et nostrae interpretationi non potest opponi, sed potius eandem, si ad Paschatis denominationem in versibus praecedentibus occurrentem attendere velis, egregie confirmat.

§. XXII.

Praeterea dissentientes magnum caussae suae praesidium inuenire existimant in loco Iohannis cap. XIX. 31. vbi dies, quo Christus cruci affixus est *παράσκειν τὴν πάχα* vocatur. Interpretantur nimirum haec verba de praeparatione ad Paschatis festum rite celebrandum necessaria, et hac descriptione diem primam Paschatis feriam immediate praecedentem intelligi sibi persuadent, quibus suppositis vltius concludunt, Iudaeorum pascha post Christi demum obitum incidisse, per consequens ipsum etiam Christum conuiuio paschali non interfuisse. Sed in hac difficultate soluenda breuiter monemus primo, per *παράσκειν τὴν πάχα* non tam certam huius diei particulam, quam potius in genere, totius diei descriptionem indicari, id quod ex Parallelismo Matth. XXVII. 62. Marc. XV. 42. Ioh. XIX. 42. egregie potest confirmari. Deinde haec significatio, qua vox *παράσκειν* de vigilia festi explicari solet, gratis assumitur et omni fundamento biblico aequae ac aliorum scriptorum auctoritate prorsus destituitur. Denique vero largiamur, hunc sensum vocis per se non esse impossibilem, nondum tamen euictum est, eandem significationem huic etiam loco interpretando competere. Contrarium potius probaturi legitimo modo ita argumentamur: si *παράσκειν τὴν πάχα* denotat vigiliam Paschatis, simul etiam denotat illum diem, quo agnus paschalis debuit mactari. Iam vero mactationem agni paschalis tunc temporis in feriam hebdomatis quintam incidisse ex Luc. XXII. 7. tam luculenter apparet, vt alia horum verborum interpretatio omni probabilitate careat. Ergo vel dicendum est, Lucam et Iohannem in hac circumstantia sibi manifeste contradicere, vel per *παράσκειν τὴν πάχα* aliud quid intelligi. Cum vero assertio prioris cum auctoritate et veritate sacrarum litterarum consistere nequeat, nihil superest, quam vt posterius eligamus et a significatione, quam dissentientes verbis Iohanneis tribuunt, recedamus aliamque commodiorem substituamus. Subscribimus nimirum illorum sententiae, qui vocabulum *παράσκειν* feriam hebdomatis sextam vsitatissime

denota-

denotare statuunt, cuius significationis legitima ratio ex ipso parallelismo reali facillime potest comprobari. Eo enim pertinent clarissima Matthaei, Marci et Lucae testimonia, quorum prior et posterior Matth. XXVII. 62. Luc. XXIII. 54. vocem παρασκευή nude positam sine additamento usurpant, ita tamen, ut ex antecedentibus et consequentibus rite inter se collatis statim appareat diem hebdomatis sextam sub hac phrasi intelligendam esse. Marcus autem, ut eo melius omnis difficultas euitetur ipsum huius vocis sensum disertis verbis determinat cap. XV. 42. Ita enim legitur ἐπεὶ ἦν παρασκευή ὁ ἐστὶν προσάββατον. Quare ita terminos colligimus: προσάββατον est epexegetis vocis παρασκευή, προσάββατον autem ex unanimi omnium consensu nihil aliud est, quam dies feriam hebdomatis septimam immediate antecedens et per consequens feria sexta. Ergo eandem significationem voci παρασκευή etiam tribuendam esse recte concludimus. Deinde ipse Iohannes optimus verborum suorum est interpret. Narrat enim cap. XIX. 31. Iudaeos Pilatum rogasse, ut cruciarii de cruce tollerentur ea potissimum ratione inductos ne corpora eorum in Sabbato affixa maneat: huic autem rationi statim subiungit: ἐπεὶ παρασκευή ἦν, quae verba si de Paschatis vigilia exponantur, cum antecedentibus minime cohaerent, de sexta autem hebdomatis feria intellecta satis testantur, eo maius periculum in mora esse, quo propius initium Sabbati Iudaici instaret. Et licet dissentientes sequentia Iohannis verba nobis soleant opponere, hanc tamen objectionem nos plane non ferire sequens paragraphus docebit. Praeter parallelismum autem scripturae haec nostra interpretatio etiam nititur auctoritate Iosephi et antiquissimorum Ecclesiae Doctorum, quorum locis transcribendis brevitatis studio in praesenti supersedemus, id potius acturi, ut in causam inquiramus, cur feria sexta loco supra citato παρασκευή τῆς πᾶχα appelletur. Eam nimirum ob rationem id factum est, quia in illum diem prima Paschatis feria tunc temporis incidit. Quae igitur quum ita sint, hanc etiam oppugnationem nihil contra nos efficere, facile poterit cognosci.

§. XXIII.

Porro sententiae nostrae obstare videntur verba Iohannis cap. XIX. 31. quae diem Saluatoris nostri mortem proxime sequentem ita describunt: *ην γαρ μεγάλη η ημέρα εκείνη τῷ σαββάτῳ*. Ex his verbis desumunt dissidentes argumentationem apogogicam, et ita ratiocinantur: si Sabbatum Iudaeorum incidit in feriam Paschatis secundam sequitur illum diem non posse vocari magnum. Atqui falsum esse contendunt posterius, cum ex ipso l. c. contrarium appareat. Ergo etiam prius. Ad mutuum antecedentis et consequentis nexum probandum assumunt, Iohannem non absolutam sed respectiuam magnitudinem, seu eminentiam huic diei tribuere, ita vt cum die proxime praegresso, qui *παρασκευή* vocatur, comparatio instituatur. Cum autem primo ex sacris litteris constet, primum et vltimum diem festi tantum praerogativae habuisse, vt omnes reliquos dies intermedios solennitate superarent, deinde etiam verosimillimum sit, non sabbatum diei alicui festo, sed festum potius sabbato celebritatem quandam conferre potuisse, satis manifestum esse existimant, hanc denominationem *τῆς ἡμέρας μεγάλης* neutiquam feriae Paschatis secundae, sed primae potius hoc loco competere. Sed vt etiam huic obiectioni satisfaciamus; sensus verborum, qui a dissentientibus in tota argumentatione fundamenti loco ponitur, minus recte se habet. Quamuis enim facile largiamur haec verba comparatiue accipienda esse, ipsa tamen comparatio in die parasceues frustra quaeritur, vel saltem ex ordine et dispositione vocum nunquam deriuari potest. Maiori potius iure ad res, quae mutuum inter se respectum habent, pertinet, ex vna parte dies ille Sabbati, qui mortem Christi immediate sequebatur, et ex altera parte reliqui dies Sabbatici: ipse vero respectus mutuus in eo consistit, vt illi Sabbato, de quo Iohannes l. c. loquitur, prae ceteris Iudaeorum Sabbatis eminentia quaedam adscribatur. Quae igitur quum ita sint; iam non amplius erit difficile veram huius denominationis causam indicare, quae nulla alia fuit, quam quia Sabbatum illud in secundam Paschatis feriam

incidit. Licet enim dies festi intermedii primo et ultimo diei solennitate cederent, prae reliquis tamen feriis hebdomatis singulari festiuitate celebrandi erant, quod eo magis de secunda feria paschali asseri potest, quo maiori solennitate oblatio manipuli hordacei חומר dicti ex mandato diuino Leuit. XXIII. eodem die fiebat, quippe quae iura etiam Sabbati pellebat, et variis ritibus ac cerimoniis peragebatur, vti ex Mischna מנחה X. 3. luculenter refert HADRIAN. RELANDVS in *Antiquit. Hebr. Part. IV. Cap. 4. §. 8.* Cum vero nemini legum Israeliticarum aliquantis per gnaro obscurum esse queat Sabbatum etiam singulari religionis cultu transigendum esse, certissime sequitur, illum diem, quo Sabbatum et feria paschalis simul celebrabatur duplici modo fuisse solemnem, primo ob cultum Sabbati, et deinde ob solemnitatem festi cum cultu Sabbatico arctissime conoexam. Optimo igitur iure Iohannes diem mortem Saluatoris nostri immediate sequentem ημεραν μεγαλην vocat, et in hac denominatione nihil occurrit, quod nostrae sententiae aduersetur. Unica forte speciosa exceptio a Iudaeorum cura cruciariorum cadauera ante initium της ημερας μεγαλης sepeliendi desumi potest, sed vt huic difficultati eo melius satisfiat, §. XXVIII. eam seorsim examinabimus, iam vero huic responsioni, quae ad totam controuersiam dirimendam vtique sufficit, aliam adhuc adiungamus. Dabimus nimirum verba Iohannis allegata ita interpretanda esse, vt Sabbato maior dignitas et eminentia tribuatur, quam diei parasceues, non tamen exinde potest concludi, denominationem της ημερας μεγαλης ad secundam Paschatis feriam non esse applicandam. Rationes enim, quas dissidentes in medium proferunt non probant, quod probare debent. Vocabatur quidem dies XV Nisan ob solemnitatem festi magnus, sed num id semper exclusiue factum sit, inuictis argumentis nondum adhuc demonstratum est. Contrarium potius ex Leuit. XXIII. 3. elucescit, vbi quaelibet hebdomatis feria septima שבת שבתון appellatur; quae denominatio in sequentibus de solemnioribus maiorum festorum diebus vsurpatur. Distinguendum igitur est inter secundam

cundam Paschatis feriam nude consideratam, cui nomen *της ημερας μεγαλης*, utique non competit et inter feriam Paschatis secundam in Sabbatum incidentem, quae ob religiosissimum Sabbati cultum diem XV. Nisan solemnitate vel aequauit, vel superauit, adeoque optimo iure hoc nomine insigniri potuit. Altera dissentientium ratio etiam vacillat, qua dicitur, non Sabbatum diei festo, sed potius festum Sabbato celebritatem quandam conferre potuisse. Mandata enim maximi momenti de Sabbato omni, quae fieri potest, sanctitate celebrando extant Exod. XVI. 29. XXIII. 12. XXXI. 14. et vel leuissima huius diei profanatio ipsa morte puniebatur, quod eadem sacrarum litterarum paginae testantur. Huc accedit, quod paratio ciborum die Sabbati esset prohibita, quae tamen festis diebus, quos *ימים טובים* appellant, salua conscientia fieri potuit, quae omnia igitur iunctim sumta satis declarant, solemnitatem Sabbati et primae paschalis feriae pari passu ambulare imo posteriorem a priori certo superari.

§. XXIV.

Praeterea prouocare solent nonnulli ad verba Ioh. XIII. 1. et quia in hoc capite de vltima Christi coena sermonem esse sibi persuadent, sequens struunt ratiocinium: si Christus ante Paschatis festum vltima vice coena usus est, sequitur, illam coenam non fuisse paschalem. Atqui verum esse subsumunt prius. Ergo et posterius. Antecedentis propositionis probationem exinde deducunt, quia hanc coenam a Iohanne descriptam non diuersam esse putant ab illa, de qua Matthaeus, Marcus et Lucas locuti sunt, et ad huius etiam assertionis confirmationem vltius ita concludunt: Christus in hac coena declarat se ab vno ex conuiuiis proditum iri et grauissimum Petri lapsum praedixit; iam vero haec duo momenta etiam in descriptione vltimae coenae Christi Matth. XXVI. 21-25. 31-35. Marc. XIV. 18-21. 27-31. Luc. XXII. 21-23. 31-34. occurrunt. Ergo haec coena, de qua in Iohanne sermo est, non est diuersa ab illa, cuius reliqui Euangelistae mentionem faciunt. Ad nostram

stram vero responsionem quod attinet, negamus primo consequentiam posterioris argumentationis. Nam ex similitudine et conuenientia quarundam circumstantiarum non sequitur, ut dicta et facta diuersis locis commemorata sint eadem, si cetera dissident. Alias enim historia de sanatione leprosi Matth. VIII et de sanatione decem virorum lepra laborantium Luc. XVII pro vna eademque historia habenda esset, quod nemo facile tuendum in se suscipiet. Deinde habemus etiam, quae circa antecedens moneri possunt. Concedimus quidem, quod Christus et in vltima sua coena et in illa coena, quam Iohannes describit, proditorem suum ac futurum Petri lapsum declarauerit, sed tamen modum declarandi diuersum fuisse ipsa textus littera satis testatur et CASP. HERM. SANDHAGENIVS in *Introductione ad Harmoniam quatuor Euangelistarum* p. 173. vberius exponit. Licet vero ex diuersitate etiam circumstantiarum sibi non repugnantium non sequatur, ut dicta vel facta omnino sint diuersa, aliter tamen se res habet, si diuersae illae circumstantiae in diuersa etiam tempora incidunt, id quod hic potissimum locum habere statim probabimus. Dicit nimirum Iohannes cap. XIII. 27. Satanam inter coenandum in Iudam ingressum esse. Idem vero Lucas etiam testatur cap. XXII. 3. qui eadem loquendi formula utitur, et ita quidem ut ille diaboli in Iudam ingressus coenae Christi vltimae praeponatur. Quae quum ita sint vel dicendum est, Euangelistas ordinem temporis, quo singula se excipiunt, non obseruasse, vel coenam a Iohanne descriptam diuersam esse ab illa cuius reliqui Euangelistae mentionem faciunt. Sed prior assertio non potest admitti ob varias rationes, quas vide in Summe Venerandi PRAESIDIS *canonibus harmoni- cis* tabulae nexus harmonici quatuor Euangelistarum Sandhagenianae adiunctis. Ergo posterius erit concedendum. Optime igitur huic rei consulitur, si statuitur, hanc coenam Christi a Ioanne delineatam, feria hebdomatis quarta Bethaniae habitam fuisse: hac enim ratione omnes difficultates euanescent, quae alias vix ac ne vix quidem possunt euitari. Conferri etiam meretur Summe Venerandi PRAESIDIS *Histor. Eccles. Nou. Test. Tom. I.*

§. 40. p. 186. Quapropter tantum abest, ut dissentientium ratiocinia concedamus, ut potius totam argumentationem inuertamus et ita concludamus: si coena, quae in Euangelio Iohannis occurrit, diversa est ab illa, quam reliqui Euangelistae describunt, sequitur, coenam, qua Christus *πρὸ τῆς εσπρῆς* usus est, non fuisse coenam eius ultimam. Verum est prius. Erg. et posterius. Et hac ipsa responsione alia quaedam obiectio ex Ioh. XIII. 29. petita labefactatur, quamvis alio modo ita etiam respondere possimus, ut dicamus, parationem ciborum et aliarum rerum ad victum necessariorum non tam stricte, ut Sabbati die prohibitam fuisse, quod ipsi Iudaei in Mischna fatentur.

§. XXV.

Ultimus denique locus Iohanneus, quem dissentientes citare solent, et pro sententia sua militare existimant extat Ioh. XVIII. 39. 40. quae verba ita interpretantur vel potius peruertunt, ut dicant, Pilatum nimio Iesum liberandi studio inductum in dimittendo captiuo a recepta et usitata consuetudine tunc temporis recessisse, adeoque hanc dimissionem die festum Paschatis praecedente factam esse, et per consequens diem XIV. Nisan incidisse in feriam hebdomatis sextam. Quemadmodum vero vel sola loci citati inspectio satis ostendit, quam debile et lubricum sit argumentum, quo dissentientes vtuntur; ita non opus est, ut in reiicienda hac obiectione multa verba faciamus, sed potius breuissima eaque sufficiente responsione causam nostram vindicabimus. Primo enim id quod fundamenti loco ponitur, gratis assumitur et neque ex allegato dicto Iohannis, neque ex aliis circumstantiis probari potest, quod Pilatus ante initium festi captiuum dimiserit. Cum vero huius assertionis demonstratio in praesenti controuersia magnum imo maximum momentum trahat, porro sequitur, petitionem principii ab aduersariis committi adeoque totam obiectionem ad infringendam sententiam nostram non posse adhiberi. Deinde ipsa allegata verba contrarium potius probant, et nostrae sententiae mirifice

F

fauent.

fauent. Pilatus enim publice ex consuetudine Iudaeorum captiuium non ante Pascha, sed *εἰ τὸ πᾶν* dimisit, et ex hac circumstantia occasionem arripuit Iesum a supplicio mortis liberandi. Sed Iudaei infensissimi Saluatoris nostri hostes hoc Pilati consilium reiecerunt, et Barrabam homicidam dimittendum postularunt, quod etiam eodem die teste Matth. XXVII. 26. Marc. XV. 15. et Luc. XXIII. 24. 25. factum est. Quae quum ita sint, ita concludimus: si dimissio Barrabae feria hebdomatis sexta facta est, sequitur, illum diem in festum paschatis incidisse, et per consequens fuisse primam Paschatis feriam. Verum est prius. Ergo et posterius. Quod autem Pilatus a recepta hac consuetudine recesserit ex loco citato nullo modo nisi illegitimo deduci potest, et Iudaei cerimoniarum iusto et statuto tempore obseruandarum adeo tenaces hanc anticipationem sine dubio reprehendissent suumque dissensum declarassent, de quo tamen in tota passionis dominicae historia ne verbum quidem occurrit.

§. XXVI.

Sequuntur iam coniectaria quaedam, quae nostrae sententiae obstare et legibus ac ritibus Iudaeorum antiquis repugnare videntur. Primum huius generis argumentum sic se habet: si dies XV Nisan sexta hebdomatis feria celebratus est, sequitur ob solemnitatem huius diei non licitum fuisse, sceleratos homines iudicare, condemnare et supplicio afficere. Cum vero idem teste Euangelistarum historia feria hebdomatis sexta a Iudaeis factum sit, et nulla idonea ratione demonstrari possit, quomodo Iudaeis in mentem venire potuisset, hunc diem ea, qua fieri potuit solemnitate, celebrandum operibus externis profanare, concludunt aduersarii, diem emortualem Christi in primam paschatis feriam incidere non potuisse. Licet vero haec obiectio specie quadam non destituatur, ex sequentibus tamen patebit, hanc argumentationem contra nostram sententiam minus recte adhiberi. Negamus enim consequentiam ratiocinii supra prolati et potius Iudaeos supplicia de hominibus variis sceleribus

contra-

contaminatis sumenda in dies festos saepissime distulisse asserimus. Disertis nimirum verbis id testatur celebris ille locus in *Misebna* SANHEDR. X. 4. p. 258. edit. *Surenhus.* quem etiam commentatorum hebraicorum doctissimus DON ISAAC ABARBANEL in *Comment. in Pentateuch.* p. 294. fol. 3. edit. *Barbuis.* et cel. SCHOETTGENIVS in *Hor. Hebr. et Talm.* P. I. p. 224. allegat et ita sonat : אין מטיתין אותו לא בבית דין שבעירו ולא בבית דין שביבנה אלא מעלין אותו לבית דין הגדול שירושלים ומשמרין אותו עד דרגל ומטיתין אותו ברגל : non occiditur a iudicibus ciuitatis suae, non a Synedrio, quod Iafne est, sed ad summum Senatum Hierosolymam deducitur, atque isthuc in custodia asseruatur vsque ad festum et in festo interficitur. Q. D. Deut. XVII. 13. et totus populus audiet et timebit, neque amplius praefracte agent. Accedit quod Iudaei hanc iudicium exercendi facultatem tantis encomiis exornent, vt iudicem veritatis amicum dignum habeant, vt maiestas Dei super illum quiescat. Testem huius rei excitare possumus ABARBANELEM, qui in *Comment. in Pentateuch.* p. 294. fol. 2. edit. *Barbuis.* ita scribit : אר"ל דין שדן דין אמת לאמתו ראוי שתשרה עריו שביבנה שנאמר אלהים בנרת אר"ל et huic effato statim subiungit verba ex *Gemara Massech Schabbat.* desumpta, quae docent, eiusmodi hominem, qui vel per unicam horam iudicem aequa lance ponderantem se praebet, tanto honore afficiendum esse, ac si ipsum Deum in producenda huius vniuersi machina adiuuisset. Ita enim pergit : ובפרק דשבת אמר כל ר"ן ודש דין אמת לאמתו אפי" שעה אחת באלו נעשה שותף להק"ב במעשה בראשית. Cum itaque iudices ex mente Iudaeorum ob excellentiam muneris, quo fungebantur, Deo similes euaderent, nulla idonea ratione comprehendendi potest, cur Iudaei tam sancti muneris huius administrationem diebus festis omni qua fieri potuit, solennitate transfigendis intermiserint. Praeterea exemplum in ipsis sacris litteris occurrit, quod comprobat, causas forenses a Iudaeis festis etiam

diebus minime neglectas esse. Iohann. nimirum VII. res Christi Hierosolymis in festo tabernaculorum gestae describuntur, et inter alia comm. 32. commemoratur, quod diebus festis intermediis assessores Synedrii satellites suos emisserint eum in finem ut Iesum comprehenderent; ex comm. 44. 45. autem coll. comm. 37. apparet, satellites illos ultimo die festi, qui intermedios sanctitate et eminentia multum superabat, desiderio flagrasse Christum capiendi, impeditos autem a diuina prouidentia ad Synedrium eodem die rediisse, et ibidem causas mandati intermissi exposuisse, quae omnia fieri non potuissent, si Iudaei diebus festis inquisitionem forensem nefas esse credidissent. Denique vero Iudaei supplicia de flagitiosis hominibus sumenda et reliqua, quae ad actiones forenses pertinent, ne Sabbati quidem die prohibita esse existimarunt, et ad stabiliendam hanc sententiam in *Gemara Mass.* SANHEDRIN ad illustre exemplum viri die Sabbati ligna findentis, et eodem die ex mandato Dei lapidibus obruti, quod Num. XV. 34. seqq. extat, prouocarunt. Huc etiam referri merentur verba HADR. RELANDI rituum Iudaicorum peritissimi, qui in *Ant. Hebr. Part. I. cap. VIII. §. 8. p. 83.* ita scribit: in hoc spatio (antemurali nimirum inter montem templi et atrium mulierum sito et חיל dicto) היה מדרש הגדול Collegium vel, ut alii, auditorium magnum in quo iudices Sabbatis et festis diebus confidebant, qui alias in conclauis Gazith sedere consueuerant, uti in *Gem. SANHEDR. 88. 2.* traditur, propterea quod magnus ipsis diebus populi concursus et spatium conclauis Gazith nimis esset angustum. Cum vero indubium sit, Iudaeos nihil prius nihilque antiquius habuisse, quam ut Sabbatum ad normam legis diuinae exactissime celebrarent, et ab omni opere seruili sollicite sibi cauerent, et tamen ex supradictis constet, eos diebus Sabbati actus iudiciales minime neglexisse, recte, ut nobis videtur, concludimus, nihil obstare, quo minus iudices festis etiam diebus munere suo fungerentur. Quamuis igitur haec suppeditata responsio ad tollendam difficultatem sufficere nobis videatur, duo tamen sunt, quae eo maiori specie adhuc

huc excipi possunt, quia ex ipsis sacrarum litterarum testimoniis solent desumi. Primo nimirum nonnulli nostrae sententiae aduersari putant verba, quae extant Matth. XXVI. 2. coll. Marc. XIV. 2. Cum enim in his locis diserte dicatur, assessores Synedrii de infidiis Christo struendis eiusdemque supplicio promouendo deliberantes omni studio prospexisse, ne eiusmodi negotium die festo proxime instanti susciperetur, nulla alia ratione id factum esse opinantur, quam quia Iudaei disquisitionem causarum forensium diebus festis prohibitam esse censuerunt. Sed non possumus a nobis impetrare, ut huic conclusioni subscribamus. Primo enim longe alia causa l. c. disertis verbis enarratur, cur Iudaei Iesum die festo comprehendere et supplicio afficere noluerint. Cognitum enim perspectumque habebant, Iudaeos bene multos doctrinam Christi approbasse, vel saltem ob miracula ab ipso perpetrata summa veneratione illum prosecutos esse, quapropter veriti sunt, ne occasionem praeberent seditionem excitandi, si Iesus tempore festi in praesentia tantae multitudinis hominum ad celebrandum Pascha vndique confluentium e medio tolleretur, adeoque totum hoc negotium in dies festum Paschatis sequentes differre tutius esse iudicarunt, licet diuinam prouidentiam haec quoque animi cogitata irrita fecisse euentus rei satis testetur. Deinde tantum abest, ut loca citata sententiae nostrae repugnent, ut potius in illis egregium causae nostrae praesidium inueniamus. Tota enim deliberatio, num Christus diebus festis occidendus sit nec ne, et negatiua huius quaestionis decisio cum adducta ratione satis comprobatur, condemnationem flagitiosorum hominum ad mortem apud Iudaeos diebus etiam festis non fuisse insolitam. Alias enim plane non concipi potest, quomodo Synedrio Iudaeorum in mentem venire potuisset, ut de re per se illicita et legibus suis aduersa tam operose consilia inter se communicaret. Ad alteram obiectionem quod attinet, desumitur ex Act. XII. 4. ubi dicitur, Regem Iudaeorum Agrippam Petrum in vincula coniectum eum in finem asseruasse, ut illum finitis diebus celebran-

do Paschatis festo destinatis populo fisteret et publice condemnaret, quam sententiae prorogationem eam ob causam solum necessariam fuisse dissentientes autumant, quia legibus sancitum erat, ne dies festi inquisitione causarum forensium profanentur. Sed ut etiam huic difficultati obuiam eamus, primo regerimus, in hac argumentatione committi petitionem principii. Notissimus enim canon est: vnus rei plures esse possunt fines. Iam vero causa huius prorogationis in loco allegato plane non determinatur. Ergo, si ratio ab aduersariis adducta locum inuenire debeat, necessario veritas eiusdem et genuina conditio ex aliis principiis demonstranda est. Cum vero in hac decisione totus controuersiae cardo vertatur, totum argumentum parum roboris continere nemo diffitebitur. Deinde locus ille citatus nostrae potius sententiae fauet. Ex versu nimirum 2. et 3. huius capituli apparet, Herodem Iacobum Apostolum capite plectendum tradidisse, et huic facto a Iudaeis mirifice approbato immediate subiungitur damnatio Petri ad carceres, quae quum uti diserte memoratur, diebus azymorum facta sit, *verosimillimum* nobis videtur, Iacobum eodem tempore capitis poenam subiisse. Saltem id omni exceptione maius est, Petrum tempore Paschatis iussu Herodis comprehensum fuisse, quod nunquam fieri potuisset, si actus iudiciales diebus festis fuissent prohibiti.

§. XXVII.

Alterum consuetarium, quod ex mente aduersariorum Christum conuiuio paschali non interfuisse per indirectum, ut aiunt, probare debet, ex iis, quae in sacris litteris de Simone Cyreneo memoriae prodita sunt, deriuatur. Legitur enim Matth. XXVII. 32. coll. Marc. XV. 21. et Luc. XXIII. 26. Simonem Cyrenaeum non solum feria hebdomatis sexta in agro versatum fuisse, verum etiam crucem, cui Saluator noster affigendus erat, portasse. Cum vero vi legum Iudaicarum prohibitum esset, eiusmodi actiones die primo festi reliquis omnibus

bus palmam praeripiente suscipere, colligitur exinde, primam Paschatis feriam in sextam hebdomatis feriam non incidisse, et per consequens etiam Christum coena paschali vti non potuisse. Verum quod ad commemorationem Simonis in agro attinet, non solum in sacra scriptura Act. I. 12. viae Sabbaticae expressa fit mentio, sed etiam ex Talmude constat, spatium bis mille cubitorum pro itinere die festo vel Sabbato faciendo Iudaeis licitum fuisse. Ita enim legimus in Massech. עירובין cap. V. mischn. 8. מי שהיה בעיר גדולה ונתן את עירובו בעיר קטנה בעיר קטנה ונתן את עירובו בעיר גדולה מהלך את כולה וחוצה לה אלפים אמה רבי עקיבא אומר אין לו ממקום עירובו אלא אלפים אמה : si quis fuerit in vrbe magna et posuerit suam mixturam in vrbe parua: (aut) in vrbe parua et posuerit mixturam suam in vrbe magna perambulat totam urbem et extra illam bis mille vlnas. R. Akiba dicit: non sunt ipsi (permissae) a loco mixturae ipsius nisi bis mille vlnae. Num vero Simon ille Cyreneus spatium bis mille cubitorum praetergressus fuerit, nec ne, in sacris litteris plane non definitur. Hinc eam ipsam ob causam aequitas postulat, vt posterius assumamus, praesertim cum Iudaei preces suas priuatas saepissime in agro vel ad fluuios peragere solerent, secuti hac in re exemplum Isaaco patriarchae, de quo ex interpretatione vetustissima et fide dignissima paraphrasi chaldaica Gen. XXIV. 63. dicitur, quod circa vesperam precandi causa in rus secesserit. Conf. etiam Act. XVI. 13. Si vero etiam concedamus, Simonem Cyreneum hoc praeceptum de termino Sabbatico sollicitè obseruando violasse, sequeretur quidem eiusmodi actionem legibus Iudaeorum ad celebrationem dierum festorum pertinentium, fuisse aduersam, minime vero hanc actionem ob illegitimam suam indolem die primo festi fieri non potuisse. Alias enim statuendum erit impossibile esse, vt vel vnicus Iudaeus ab hac maiorum suorum ordinatione recederet, quod non solum a veritate, sed etiam ab omni verisimilitudine plane abhorret. Deinde, quod ad alterum obiectionis membrum attinet, non negamus, portationem crucis ad eius-

eiusmodi opera referendam esse, quae diebus festis prohibita esse censebantur, interim tamen tres Euangelistae, qui totam hanc historiam litteris consignarunt, satis luculenter docent, Simonem Cyreneum inuitum ad officium hoc praestandum accessisse, et a Romanis militibus leges et statuta Iudaeorum fusque deque habentibus coactum fuisse. Vsurpatur enim in textu graeco non sine emphasi verbum *αγγαρεύειν*, quod SALMASIVS teste WOLFIO in *Curis* Matth. V. 41. ad illum casum refert, quando milites tempore expeditionis, dum exercitus praecedit, angariare solent vel homines vel eorum animalia ad currendum, aut baiulandum. Erat igitur Simon ille legis diuinae neutiquam immemor, sed renuebat potius mandatis Romanorum militum obtemperare, donec tandem vi coactus ad opus hoc peragendum raperetur.

§. XXVIII.

Tertium huius generis argumentum, quod contra nostram sententiam pugnare videtur, petitur ab opera Iosephi et Nicodemi in corpore Christi exanimi eodem die sepeliendo adhibita. Cum enim non solum eiusmodi negotium in se spectatum ad opera die festo prohibita pertineat, verum etiam immundities ex mortuo contracta omnium fere sit grauissima et inter *אבות מומאה מרבית תורה* numeretur, aduersarii satis tuto et optimo iure colligi posse existimant, diem, quo Christus tumulo conditus fuit, non fuisse primam feriam paschalem. Sed diuersimode huic etiam obiectioni obuiam possumus procedere. Licet enim 1) ordinarie feralia officia die festo persolvere minus licitum esse censeamus, aliter tamen de sepultura hominum ultimo supplicio affectorum iudicandum est. Apud Romanos quidem facinorosi homines tamdiu ligno affixi manere poterant, donec cadauera eorum putrescerent, Israelitis autem summus legislator Deus praecepit Deut. XXI. 20. vt homines ligno suspensi ante solis occasum tollantur, et statim illo die sepeliantur, ad quam legem stricte obseruandam Iudaei etiam prouocant in *Massechet* SANHEDRIN. Cap. VI. *misch.* 4. כיצד תולין אותו משקעין את הקורה בארץ והעץ יוצא מכנה ומקף שתי ידיו

זו על גב זו ותולה אותו רבי יוסי אומר הקורה מוטה
עלה כותל ותולה אותו כדרך שהטבחין עושין ומתירין אותו
מד ואם לן עורב עליו בלא תעשה שנאמר לא תלין
גבלתו על העין כי קבור תקברנו כיום ההוא כי קללת
אלהים תלוי כלומר מפני טה תלוי מפני שבירך את השם
ונמצא שם שמים נתחלל. Quomodo fit suspendium? Trabs

in terram depangitur, ex qua lignum exstet, dein reuinctis ma-
nibus suspenditur. R. Ioses ait: Trabs ad parietem inclinata
destituitur, tum suspenditur consimiliter atque a laniis fieri con-
suevit. E vestigio autem soluitur. Si pernōctet interdicti vio-
latio est Q. D. Deut. XXI. 23. Ne finas pernōctare cadauer
eius in ligno, sed omnino sepelias eum eodem die. Nam exe-
cratio Dei est suspensus q. d. quare hic suspensus est, quia ma-
ledixit Deo, quo pacto nomen Dei profanationi est. Tantum
itaque abest, vt amici Christi sepultura corporis eiusdem occu-
pati legem diuinam hac actione neglexerint, vt potius grauissi-
mum peccatum commisissent, si corpus exanime Christi diu-
tius ligno suspensum reliquissent, 2) ad hanc rationem alia ad-
huc accedit, cuius etiam Iohannes cap. XIX. 31. expressis ver-
bis mentionem fecit. Ideo nimirum Iudaei de corpore Christi
a cruce tollendo et sine mora humi condendo tam solliciti erant,
quia in subsequenter diem dies Sabbati incidebat, qui ob fe-
riam secundam Paschatis eodem die celebratam summa sanctita-
te pariter ac tranquillitate transigebatur, eamque ipsam ob caus-
sam *μεγάλη ημέρα τῆς σαββάτῃς* vocabatur. Ne autem hac sup-
peditata responsione petitionem, quod aiunt, principii commut-
tere, videamur, conferri volumus §. XXIII. vbi obiectiones ad-
uersariorum discussimus, et veram horum verborum expositio-
nem, quantum fieri potuit, indicauimus. Denique ad hanc dif-
ficultatem commode ita responderi potest, ut dicamus, haec o-
mnia negotia ad sepulturam Christi pertinentia non tam ab ipso
Iosepho et Nicodemo, quam potius iussu eorum a hominibus
religioni Iudaicae non addictis confecta esse, qua ratione omnis
profanationis species prorsus euanescit. Nec obstant huic in-

terpretationi verba textus. Quamuis enim Euangelistae dicant, Iosephum et Nicodemum ipsum in corpore Christi sepeliendo occupatos fuisse, optime tamen haec verba explicari possunt, secundum notissimum illum canonem, quod quis per alium facit, id ipse fecisse putatur, praesertim, cum bene multa exempla in sacris litteris occurrant, in quibus peruestigandis necessario canon ille est adhibendus.

§. XXIX.

Quarto loco vrgent dissentientes differentiam inter conuiuium paschale, cui Christus interfuisse dicitur et inter epulum paschale primum, quod Exod. XII. prolixè describitur. In Aegypto enim Israelitae ex mandato diuino Pascha ita celebrabant, vt agnum quarto ante maetationem die separarent, deinde vero superliminari et postibus sanguine eiusdem asperfis, non nisi accincti calceati et baculum in manibus gerentes omni festinatione ipsum agnum comederent, et per totam hanc noctem aedibus suis non egrederentur. De his omnibus autem requisitis in descriptione vltimae Christi coenae altum est silentium, imo quod ad primum, tertium et quartum membrum attinet, contrarium potius ab Euangelistis commemoratur. Cum itaque caput XII. Exodi ceremoniarum in Paschatis festo obseruandarum sedes sit primaria, requisita vero ibidem praeepta in vltima coena Christi locum non inueniant, colligunt nonnulli, hanc coenam vltimam conuiuii paschalis nomine non posse insigniri. Sed licet ipsam differentiam vtriusque coenae lubentes admittamus, consequentiam tamen exinde deriuatam non possumus calculo nostro approbare. Inter ritus enim circa manducationem agni paschalis obseruandos, qui Exod. XII. describuntur, sunt quidam essentiales, alii vero accidentales, et ad hanc posteriorem classem omnia ea momenta pertinent, quae differentiam inter coenam Christi vltimam et epulum paschale Aegyptiacum constituunt. Minime igitur ita licet argumentari: si in coena quadam

quadam paschali nonnullae ceremoniae accidentales omiffae fuerunt, fequitur, eiusmodi coenam plane non fuiſſe paſchalem. Dabimus enim inſtantiam. Nemo temere negabit, bene multas circumſtantias ſecundarias et accellorias in adminiſtratione ſacrae coenae hodie non amplius locum habere, quas tamen a Chriſto et diſcipulis ſuis in prima Euchariftiae inſtitutione obſervatas eſſe legimus: quis vero vnquam hac ratione inductus dixerit, veram ſacrae coenae adminiſtrationem apud nos penitus abrogatam eſſe? Idem valet de praefenti negotio, ſi haec inſtantia ad praefentem controuerſiae ſtatum applicatur. Ad hanc reſponſionem autem ulterius confirmandam prouocamus, tam ad mandata Dei ad feſtiuitatem paſchalem ſpectantia Leuit. XXIII. 5-14. Deut. XVI. 5. 6. 7. 16. quam ad exempla celebrationis huius Paſchatis 2 Chron. XXX. 15. 16. XXXV. 5. 6. 10. 11. quae ſatis docent, Iudaeos ſequentibus temporibus non improbante Deo a quibusdam ritibus in Paſchate Aegyptiaco uſitatis reſceſſiſſe. Cum vero nemo aduerſariorum vnquam negauit, vel ſaltem negare potuit, in locis citatis de agno paſchali ſermonem eſſe, non videmus, cur in vltima Chriſti coena hanc differentiam adeo vrgeant. Praeterea non ſolum plurimi Iudaicorum Commentatorum in explicando ſenſu capitis XII. Exodi ſollicite diſtinguunt **בֵּין פֶּסַח מִצְרַיִם לִפְסַח דּוֹרוֹת** verum corpus doctrinae Iudaicae ſiue Talmud idem teſtatur. Ita enim dicitur in *Maſſ. PESACHIM Cap. IX. Miſchn. 5. edit. Surenhus.* **מֵה בֵּין פֶּסַח מִצְרַיִם לִפְסַח דּוֹרוֹת פֶּסַח מִצְרַיִם מִקְצוֹ מַבְעֵשׂוֹר וְשַׁעוֹן הַזֶּה בְּאִגּוּדָתוֹ אֲזוּב עַל הַמִּשְׁקוּף וְעַל שְׁתֵּי הַמְּזוּזוֹת וְנֹאכַל בְּחִיפּוֹן בְּלִילָה אֶחָד וּפֶסַח דּוֹרוֹת נֹוֶהֶג כֹּל שְׁבַעֲהָ** Quae (differentia) eſt inter Paſcha Aegyptiacum et Paſcha ſeculorum? Paſcha Aegyptiacum ſumitur a decimo (die), et requirit aſperſionem cum faſciculo hyſſopi ſuper limine et duobus poſtibus, et comeditur cum feſtinatione vna nocte. Paſcha ſeculorum vero in uſu eſt omnes ſeptem (dies). Qui hanc materiam vberius examinatam legere cupit, conferat S. R. CHRISTOPH. FRID. TRESENREYTERI *diſſertatio.*

sertationem de discrimine Paschatis Aegyptiaci et Generationum Altorf, 1739.

§. XXX.

Quinta denique obiectio nititur traditione quadam de effusione Spiritus S. in Apostolos festo Pentecostes et quidem prima hebdomatis feria facta. Cum enim haec traditio ex unanimi omnium consensu longe antiquissima sit et ex sacrae scripturae et scriptorum Iudaicorum testimoniis constet, festum Pentecostes incidisse in diem quinquagesimum a die XVI. Nisan, concludunt aduersarii primam feriam paschalem eodem anno feria septima hebdomatis celebratam esse: ex nostra autem sententia, qua solemnitatem huius primae paschalis feriae in sextum hebdomatis diem reiicimus, deducunt festum Pentecostes, quo Apostolo donis spiritus sancti extraordinariis eminentiori modo ornabantur, in diem Sabbati Iudaici incidisse, quod fide dignissimis antiquissimorum rerum Ecclesiasticarum scriptorum testimoniis oppido reclamatur. Verum salua res est, nec opus est, ut hac obiectio loco nos deici patiamur, 1) enim ex sacris litteris nunquam probari potest, Spiritum sanctum die solis in Apostolos effusum esse, sed tota haec res traditione quadam orali ad primos Ecclesiae Doctores Apostolorumque successores peruenit. Eiusmodi vero traditiones semper absoluta certitudine carent, et vel ita comparatae sunt, ut veritas earundem non immerito in dubium vocari possit, vel tantum probabilitatis gradum habent, quae probabilitas vero ut ad oppugnandam nostram sententiam ex dictis biblicis satis confirmatam et stabilitam sufficiat tantum abest, ut potius, si etiam eiusmodi dubium solui non posset, veritati huius assertionis nostrae prorsus nihil detraheretur. Ne autem hanc controuersiam declinare magis quam dirimere videamur, alio modo rem aggrediamur. Missis enim illorum ratiociniis, qui ad nostram sententiam cum hac traditione conciliandam minus conuenienter statuunt, manipulum hordaceum ordinarie die

die XVI Nisan offerendum tunc temporis ob sanctitatem Sab-
 bati sequenti die oblatum fuisse, concedimus ipsam traditio-
 nem praesertim cum antiquitate sua se commendet sub hac ta-
 men restrictione, ut effusio spiritus sanctus non die primo Pen-
 tecostes, sed feria demum secunda facta sit. Et haec proposi-
 tio in ipso sacro codice fundata est, et ex Act. II. 1. 2. 15. in-
 terpretandi regulis rite applicatis potest comprobari. Tempus
 enim effusionis spiritus sancti ita describitur: *εν τω συμπλη-
 ρεσθαι την ημεραν της πεντηκοτης.* Vox *συμπληρεσθαι*
 composita est ex praepositione *συν* et verbo *πληρωω* et pro-
 prie significat: impleri, compleri, ut adeo Lucas his verbis nihil
 aliud innuere voluerit, quam quod Apostoli die Pentecostes
 praeterlapso donorum extraordinariorum spiritus sancti parti-
 cipes facti fuerint. Multis quidem interpretibus iisque non ex-
 iguae auctoritatis haec nostra interpretatio non arridet, sed po-
 tius existimant, verbum *συμπληρεσθαι*, nec non verbum he-
 braicum *מלא* usurpari, cum agitur de certo temporis praescri-
 pti spatio, quod tamen non prorsus expletum est, et probatio-
 nis loco ad varia scripturae sacrae loca prouocant, quae huic
 explicationi fauent. Verum licet hanc significationem in sa-
 cris litteris passim locum obtinere facillime largiamur, sem-
 per tamen in locis illis adsunt certae circumstantiae, quae in-
 terpreti necessitatem quasi imponunt, hoc verbum de tempo-
 re nondum expleto intelligendi. In nostro autem loco Act.
 II. 1. eiusmodi circumstantiae longe absunt, imo adsunt aliae,
 quae contrarium suadent. Optimo igitur iure natiuam et
 propriam huius verbi significationem retinemus, a qua sine
 urgente necessitate non est recedendum. Deinde ex tota hac
 historia Act. II. litteris consignata possumus colligere, primos
 Christi discipulos illo tempore, quo promissio de missione
 spiritus sanctus impleta est in aedibus priuatis congregatos
 fuisse. Quapropter ita argumentamur: si effusio spiritus san-
 cti in domo priuata facta est, non potuit in festum Pen-
 tecostes seu quinquagesimum a secunda Paschatis feria diem

incidere. Verum existimamus esse prius. E. et posterius. Ad consequentiam huius ratiocinii quod attinet ex Act. II. 15. constat spiritum sanctum tertia ab ortu solis hora effusum esse. Iam vero eadem hora primae Pentecostes feriae sacrificia publica cum iugi mutatio in templo offerebantur, quibus ritibus peragendis omnes Iudaei ex vniuersa terra Hierosolymis congregati intererant. Ergo etiam primi Christi discipuli Iudaicis ritibus adhuc dum addicti, eodem tempore in atrio templi comparuerunt, et sacris publicis vacarunt, quia nulla idonea ratio proferri potest, quae demonstret, eiusmodi homines legibus Iudaicis obedientiam non praestitisse. Confirmata igitur consequentia progredimur iam ad ipsum antecedens probaturi scilicet, primos N. T. fideles in domo priuata commorantes donis spiritus sancti extraordinariis exornatos fuisse 1) enim dicitur Act. II. 1. fideles omnes simul in vno eodemque loco conuenisse, qua loquendi formula reliqui homines excluduntur, siquidem comm. 44. eadem phrasis occurrit, ut adeo haec verba de commoratione fidelium in templo accipi non possint, quia ibidem vniuersa Iudaeorum tam indigenarum quam peregrinorum multitudo congregata erat. 2) comm. 2. commemoratur, fideles in domo quadam consedisse. Vox *oikos* autem nude posita semper denotat domum priuatam, quod ex communi loquendi indole et innumeris exemplis in sacra scriptura obuiis euinci potest. Sunt quidem nonnulli interpretes, qui hanc vocem etiam ad templum Hierosolymitanum trahi posse existimant, et eum in finem confirmationis loco ad Hagg. II. 8. Matth. XXIII. 38. prouocant. Sed ut verum fateamur, haec loca allegata praesentem controuersiam non dirimunt. In priore enim loco antecedentia expressis verbis docent de templo secundo sermonem esse, adeoque satis determinant, quid per vocem **הבית** comm. 7. intelligendum, praecipue cum huic nomini pronomen **הוא** statim additum sit, ut adeo eiusmodi domus significetur, quae in antecedentibus vberius descripta est. In posteriore autem loco vox *oikos* denotat singulos

lus domus in vrbe Hierosolyma exstructas et excidium totius vrbis his verbis a Christo praedicitur, quod vtique etiam de-
 uastationem templi sub se comprehendit. Et si etiam largia-
 mur, quod tamen minus commode fieret, templum Hieroso-
 lymitanum solum hac voce describi, iterum tamen in antece-
 dentibus commate nimirum 35 eiusdem templi mentio facta
 est, et tunc verba ita explicanda essent, vt Christus docere
 voluerit, templum hoc certissime deuastatum iri, quia Iudaei
 nefandis facinoribus suis et homicidiis comm. 35. descriptis
 sanctissimum illud Dei habitaculum multoties profanarunt.
 Cum vero in nostro loco de templo in antecedentibus pariter
 ac consequentibus ne $\gamma\epsilon\upsilon$ quidem extet, sequitur, loca citata
 nonnullorum interpretum perperam huc trahi adeoque inpro-
 pria et vsitata vocis significatione esse acquiescendum. Deni-
 que vero 3) comm. 6. narratur magnam Iudaeorum multitudi-
 nem concurrisse, et ad Apostolos conuenisse, quod prorsus
 non fieri potuisset, si fideles in templo fuissent, quia omnes
 in vniuersum Iudaei die Pentecostes primo in atrio templi hora
 tertia comparere tenebantur.

§. XXXI.

Altera denique argumentorum classis, qua nostra senten-
 tia impugnatur, testimoniis externis absoluitur, quorum pri-
 mum desumitur ex *Gemera SANHEDRIN*, vbi Iudaei ipsi re-
 rum, quae Christo acciderunt, optime conscii, fatentur, Ie-
 sum, quem ignominisse בן סטרא appellant פסח בערב sup-
 plicio esse affectum. Ipse enim locus sic sonat fol. 43. 1.
 Vespera Paschatis suspenderunt Iesum et praeco praecessit eum
 per quadraginta dies dicens: prodit ille lapidandus, quia
 praestigiis est vsus et decepit, et ad apostasiam seduxit Israe-
 lem. Quicumque potest aliquid pro eius innocentia testari,
 prodeat et testetur. At non inuenerunt quempiam, qui te-
 staretur ותלאוהו בערב פסח et suspenderunt illum vespera
 Paschatis.

Paschatis. Cum itaque hoc testimonium satis sit antiquum, et ab ipsis Iudaeis proficiscatur in hac circumstantia historica referenda fide dignissimis; aduersarii nostram assertionem ex hoc effato multum detrimenti capere opinantur. Sed salua res est. Vt enim taceamus recentiores potissimum Iudaeos negare, illum Gemarae locum de Iesu Nazareno agere, quod tamen ex dissimulatione magis quam vera animi sententia perhibent, duplici modo possumus causam nostram defendere. Primo enim non diffitemur, hoc testimonium ad vberiore illustrationem quodammodo adhiberi posse, si aliis euidentioribus et certioribus argumentis iam euictum fuerit, Christum conuiuio paschali non interfuisse; ad eneruandam vero et infirmiore reddendam contrariam sententiam plane nihil efficere statuimus. Non solum enim alteram corporis doctrinae Iudaicae partem, quam Gemaram vocant, putidissimis fabulis et ineptiis refertam esse doctissimi viri iam dudum obseruarunt: verum etiam de hac inprimis pericopa, quam aduersarii allegant, idem est dicendum. Quae enim de praecone Iesum ultimo supplicio affligendum praegresso itemque de lapidatione Saluatoris nostri, quam suspendium more Iudaico sequebatur, commemorantur, sacris litteris aduersari, et ex cerebro Iudaeorum enata esse nemo non intelligit. Merito igitur illa etiam verba, quibus affirmatur, Iesum vespera Paschatis interemtum esse falsa, vel, vt mitius loquamur, suspecta et lubrica tamdiu nobis videntur, donec veritas eorundem aliis argumentis demonstretur, quo ipso autem satis, vt putamus, probatum dedimus, hoc Iudaeorum testimonium ad praesentem, quae inter nos agitur controuersiam dirimendam minus esse idoneum. Deinde vero locus ille Gemarae cum nostra assertionem quodammodo conciliari potest. Licet enim ערב פסח vesperam feriam Paschatis primam immediate praecedentem saepissime denotet, de ipsa tamen vespera primae huius feriae accipi potest, et quidem eo magis, quo facilius naturalis harum vocum dispositio hanc significationem admittit.

admittit. Duas enim vespervas quaelibet dies apud Iudaeos habebat, quarum prima initium, altera vero finem naturalis diei constituebat. Si igitur ערב פסח de altera diei vespera explicatur, ipsos Iudaeos nobiscum consentientes habemus.

§. XXXII.

Alterum testimonium externum consistit in antiquissima consuetudine primitivae ecclesiae in administranda sacra coena pane enzymo vtendi. Cum enim primi Christiani, vt in aliis rebus, ita inprimis in administratione sacrae coenae exemplum Christi semper ante oculos habuerint, colligunt aduersarii, Christum etiam in prima huius sacri epuli institutione pane fermentato vsum esse, et quia per septem Paschatis festi dies eiusmodi panis lege diuina interdictus erat, porro concludunt, Saluatorem nostrum Eucharistiae Sacramentum ante ferias paschales instituisse adeoque per consequens agnum paschalem comedere non potuisse. In soluenda igitur hac difficultate ita versabimur, vt primo moneamus, ipsum antecedens limitatione quadam egere. Non inficiamur quidem seculo secundo, tertio et sequentibus panem fermentatum in sacra coena adhibitum fuisse, quod autem eadem consuetudo iam seculo primo et Apostolorum aevo obtinuerit valde dubitamus, vel saltem testimoniis idoneis et euidentibus adstrui posse negamus. Quod enim ad illa loca noui testamenti attinet, quae Apostolos hinc inde in aedibus fidelium panem fregisse docent, nondum demonstrant, consuetudinem pane enzymo vtendi apud Apostolos receptam fuisse, nisi iam praesupponatur, hanc loquendi formulam, quae in eiusmodi locis occurrit, de administratione Eucharistiae interpretandam esse, quod tamen nondum extra omnem dubitationis aleam positum est, sed variis argumentis impugnari potest. Conf.

I. C. WOLFFII *Cur. Philol. in Act. II. 42.* Et si etiam largiamur, eiusmodi ritum in quibusdam Ecclesiis tempore Apo-

stolorum introductum fuisse, de singulis tamen Ecclesiis idem probare, longe difficillimum erit. Limitata igitur antecedente propositione negamus potissimum ipsam consequentiam. A ritibus enim in primitiua ecclesia vsitatis ad cerimonias a Christo obseruatas non satis tuto potest concludi, quod variis, vt aiunt, instantiis probari posset, si instituti nostri ratio permetteret. Ne autem aduersarii nobis obiiciant, nullas adesse causas, cur primi Christiani ab exemplo Christi hoc in negotio recesserint, duas adducamus, quae occasionem dederunt nouum hunc ritum in Ecclesias introducendi. Primo enim Christiani primis seculis vitam degentes magis magisque operam dederunt, vt, si fieri posset, in sacris suis peragendis ritus, moribus Iudaicis contrarios assumerent, et hoc modo se a Iudaeorum coetu distinguerent, quorsum pertinet obseruatio diei dominicae, consuetudo versus Orientem precandi, introductio dierum festorum antea inusitatorum et quae sunt alia, licet Christianos in praescribendis eiusmodi ritibus alios etiam habuisse fines lubenter concedamus. Cum itaque Iudaei tempore Paschatis azymis panibus vescerentur, placuit primitiuae ecclesiae hunc ritum in administratione sacrae Eucharistiae intermittere, et usum parum fermentatorum introducere vt eo melius immunitatem ab obseruatione legis ceremonialis et differentiam, quae inter ipsam et Iudaeorum Ecclesiam intercessit, testaretur. Deinde alteram occasionem panes fermentatos introducendi suppeditarunt oblationes sacrae primis seculis vsitatae. Cum enim ecclesiae eo tempore censu et redditibus nondum instructae essent, mos obtinuit, vt fideles ad sacram synaxin accessuri varia dona et munuscula offerrent e. g. panem et vinum, thus, oleum, farinam, denarios et quae sunt reliqua, ex quibus inprimis panis et vinum ad usum sacrae Eucharistiae impendebatur, si quid autem de sacris symbolis reliquum manserit vna cum aliis donis sustentationi clericorum et pauperum itemque sumtibus ecclesiasticis faciendis destinabatur. Quia vero primi Christiani

ftiani pro eo, quo viuebant, temporis ftatu, panem azymum vel plane non vel faltem difficulter fibi parare poterant, in adminiftranda facra coena pane quotidiano adeoque fermentato vti tutius et ob faciliorem eiusmodi panis copiam conuenientius efle crediderunt. Ex tota igitur hac obiectione nihil aliud fequitur, quam primos Chriftianos qualitatem panis in facra Euchariftia distribuendi non ad efientiales huius Sacramenti partes retuliffe, fed potius pro re adiaphora habuiffe, quod etiam nos falua conscientia fieri poffe ftatuimus. Licet enim vsum panis azymi pofttea ab ecclefia occidentali reuocatum adhuc dum retineamus, et hunc ritum non temere immutandum efle afferamus, Graecae tamen et Reformatae Ecclefiae confuetudinem, qua panis fermentatus in facro epulo distribuitur, neutiquam improbamus.

§. XXXIII.

Vltimum denique refugium, quo aduerfarii fe recipere folent, eft auctoritas quorundam Patrum et fcriptorum Ecclefiafticorum fama et nominibus celeberrimorum, quorum inprimis pertinent PETRVS *Alexandrinus*, HIPPOLYTUS, APOLLINARIS *Hieropolitanus*, IOANNES PHILOPONVS, et recentiores Graeci, *Auctor Liturgiae Nestoriana*e itemque TERTULLIANVS et alii occidentalis ecclefiae Doctores, qui Chriftum agnum pafchalem non manducaffe vno ore omnes confitentur. Cum vero inconfultum fit tot antiquis praefantiffimorum virorum testimoniis fidem denegare, hac etiam ratione diffidentibus eam, quam nos defendimus, fententiam infringere elaborant. Verum 1) quod ad fragmentum PETRI ALEXANDRINI attinet, quod in DIONYSII PETAVII *Vranologia* itemque in *Chronico Pafchali* extat, totum hoc fcriptum eft fupposititium, et PETRO ALEXANDRINO falfo tribuitur. Vt enim taceamus in illo fragmento nonnullos dies feftos occurrere, quorum celebratio fequiori demum aetate

in ecclesia introducta est, saepius etiam concilii Nicaeni et rerum a CONSTANTINO Imperatore et ATHANASIO in illa synodo gestarum mentio iniicitur, quod satis abundeque declarat, PETRUM ALEXANDRINUM huius fragmenti non esse auctorem. Vixit quidem PETRVS ille *Alexandriae* Episcopus ineunte seculo IV. anno autem trecentesimo vigesimo quinto, quo Concilium Nicaenum conuocatum est, ALEXANDER Alexandriae Episcopatum tenuit, quod ex epistola Synodali Concilii Nicaeni ad Alexandrinos constat. Cum itaque Petrus multos annos ante Nicaenam Synodum fato defunctus sit nihil sane de Concilio Nicaeno ipsi in mentem venire potuit, nisi ipsi praescientiam plane miraculosam tribuere velis, quod tamen oppido est absurdum. Expodata igitur illegitima huius fragmenti conditione satis apparet, hoc testimonium nobis opponi non posse, vel saltem ad labefactandam sententiam nostram non sufficere. Primo enim testimonia ex scriptis supposititiis desumpta admodum lubrica sunt, et plerumque indicium malae causae esse solent. Deinde concedendum est omnia ea, quae de rebus praeteritis in eiusmodi libris commemorantur, non prius assumenda esse, donec veritas eorundem ex genuinis iisque antiquioribus scriptis euicta fuerit. Idem igitur applicari debet ad praesens testimonium. Quamvis enim dissentientes TERTULLIANUM seculi II. scriptorem suffraganeum habere existiment, ex sequentibus tamen constabit, hoc etiam testimonium id nondum probare, quod probare debet. Ex eadem ratione 2) effata HIPPOLYTI Martyris Episcopi Portuensis, et APOLLINARIS Episcopi Hierapolitani reuicimus. Scripta enim, quae ab ipsis consignata creduntur perdita sunt, fragmenta autem, quae adhuc supersunt, solummodo in PETRI ALEXANDRINI fragmento suppositio extant, adeoque in hoc negotio nullam fidem merentur, nisi genuina eorundem conditio ex aliis principiis independentem fuerit demonstrata. 3) Testimonia IOHANNIS PHILOPONI et recentiorum Graecorum itemque Auctoris *Liturgiae*

turgiae Nestoriana etiam nihil efficiunt. Desumpta enim sunt ex VII. et sequentibus seculis et continent potissimum consequentiam, quam Auctores ex consuetudine veteris ecclesiae sacram Eucharistiam pane fermentato administrandi deriuarunt, quod quam perperam factum sit praecedenti paragrapho ostendimus. Requiritur enim, vt aduersarii fide digna et perspicua documenta primitivae ecclesiae proferant, non autem recentiorum effata, quae in recensendis rebus ante sex plurimue seculorum decursum factis optimo iure repudiantur.

4) Testimonium TERTULLIANI et Latinorum quorundam non sufficiunt ad dirimendam hanc controuersiam. Asseuerant enim Iesum primo die azymorum passum fuisse, quod verissimum est, si per primum azymorum diem feria hebdomatis quinta vna cum nocte subsequente intelligitur. Denique vero si haec controuersia testimoniorum numero componi debet, nos maiore iure nubem testium producere possumus, qui nostram sententiam confirmant. Sed superfluum esse ducimus persuasi argumenta interna externis semper esse praeferenda.

F I N I S.



RESPON-

RESPONDENTI

AESTVMATISSIMO

SAL. PLVR. DIC.

PRAESES.

Nihil mihi nunc scito tam deesse, quam otium: quo licet nunquam abundem, nunc tamen plane omnino destituor. Ita distineor et scholis quotidianis, quae tertiam dierum partem ac supra absument, et ciuium frequentia, qui in accessu, discessu, laborumque mutatione me conueniunt, et multitudine testimoniorum tam meo quam ordinis nostri nomine scribendorum, et crebris consultationum publicarum aequae ac priuatarum rogationibus, et operarum maxime librariarum festinatione, quae cum meum librum historiae christianae exscribunt, tum alienum opus historiae vniuersae, meum fere reddendum emendationibus additionibusque, atque bonam noctium partem mihi eripiunt. Facile igitur vel difficillimo cuique, omnium autem facillime humanitati TVAE, amicissime MVNCHI, excusarem, immo etiam approbarem neglectiorem litterarum, quas ad publice disputaturos sub meo moderamine dare semper adhuc solitus fui: si a me ipse id impetrare possem, neque constantiae rationes publicaeque utilitates consuetudinis satis deliberatae et officiosissimus amor meus intercederent, quo minus a me dissiderem, in TE saltem alia omnia merito illius consilii immutati initium non facerem. Scribam tamen et breuiter et congruenter occupationibus meis aequae ac

TIBI

TIBI et disputationi TVAE conuenienterque. Prolixior enim
dissertatio cum accessiones non ferre, tum epistolam sine argu-
mento et sententia requirere videtur. Vita autem TVA do-
mi, ALTORFI, et hic bene acta industria et doctrina, neque
ita sunt obscurae, ut testimonium, neque ita dubiae, ut lauda-
tionem desiderent. Quam ob rem quorum mihi hunc labo-
rem TVVM cogitanti in mentem venit, bene multa con-
traham, ea duntaxat commemoraturus quae sine praedicatio-
ne commendabilia sunt, et in temporis nostri corruptione ho-
minumque rei sacrae profuturorum inusitata raritate ad imi-
tandum omnino proponenda. Ut in disciplinam nostram con-
cesseras stadium academicum ALTORFI laudabiliter emensus,
mihique et litteris pereximii DIETELMAIERI et consuetu-
dine clariss. RIEDERERI et publicis profectuum documentis,
duplici dissertatione una sub celeberrimo litteratissimoque
SCHWARZIO de origine typographiae habita, altera sub
summe venerando BERNHOLDO elaborata de voto per-
leptachum nuncupato innotueras, illico praecclare de in-
genio, animo, studio, doctrina TVA sentiebam scholisque meis
insigne ornamentum gratulabar. Neque fefellisti spem meam
sed ita sustinuisti, ut et impleretur et in posterum augere-
tur. Sesqui annum hic exactum maiori virium contentione
bonas litteras sanctioremque disciplinam tractasti, quam alii
ad duplum tempus opus esse existimant. Ut aliorum audi-
tiones praeteream mihi assiduam operam dedisti, quum epi-
stolam ad HEBRAEOS, sectiones euangeliorum liturgicas,
vaticinia IOELIS et MALEACHI interpretarer, theologi-
am moralem explicarem, controuersias sacras excuterem, li-
bros symbolicos illustrarem, antiquitates christianas propone-
rem, regulas interpretandi confirmarem, historiam sacram e-
narrarem, selectos auditores per bibliothecam deducerem, di-
ssertationibus exercerem atque notitiam theologiae litterariam
docerem.

docerem. In mediis his curis, quae laboriosissimum hominem occupare possunt et defatigare, TVAM autem industriam adeo non exhauserunt, ut hiemem hanc laboribus academicis proficiendique ardori adiiciendam putaueris, dissertationem conscripsisti multae lectionis meditationis doctrinae et modestiae, cuius ad me nihil prorsus pertinere ingenue fateor, quam quod consiliorum me participem fieri librisque nonnullis bibliothecae meae uti voluisti. Quare quod partium mearum est, unumque mihi relinquitur DEO O. M. et immortales gratias ago, et ardentissime supplico votaue facio, ut beneficiis suis addat perpetuitatem, atque tum salutare doctrinae et virtutis sanctioris fructus a TE capi ferrique iubeat, tum inclutae patriae TVAE, litterarum puriorisque doctrinae atrici, plures ciues TVI similes prospiciat, tum mihi multos praestet TVI aemulos, in quibus ciuitati sacrae formandis opera non perdatur, ego vero ex molestissimis laboribus conquiescam. Quorum si condemnabor, neque TVI apud me memoria interibit, neque mei immemor viues. Sic vale in rem TVAM meamque. Dedi Halae ad Salam in acad.

Frideric. prid. cal. Octobr. C1810CCXXXIII.



docerem. In mediis his curis, quae laboriosissimum hominem occupare possunt et defatigare, TVAM autem industriam adeo non exhauserunt, ut hiemem hanc laboribus academicis proficiendique ardori adiiciendam putaveris, dissertationem conscripsisti multae lectionis meditationis doctrinae et modestiae, cuius ad me nihil prorsus pertinere ingenue fateor, quam quod consiliorum me participem fieri librisque nonnullis bibliothecae meae uti voluisti. Quare quod partium mearum est, unumque mihi relinquitur DEO O. M. et immortales gratias ago, et ardentissime supplico votaue facio, ut beneficiis suis addat perpetuitatem, atque tum salutare doctrinae et virtutis sanctioris fructus a TE capi ferrique iubeat, tum inclutae patriae TVAE, litterarum puriorisque doctrinae atrici, plures ciues TVI similes prospiciat, tum mihi multos praestet TVI aemulos, in quibus ciuitati sacrae formandis opera non perdatur, ego vero ex molestissimis laboribus conquiescam. Quorum si condemnabor, neque TVI apud me memoria interibit, neque mei immemor viues. Sic vale in rem TVAM meamque. Dedi Halae ad Salam in acad.

Frideric. prid. cal. Octobr. CIOCCXXXIII.



docerem. In mediis his curis, quae laboriosissimum hominem
occupare possunt et defatigare, TVAM autem industriam adeo
non exhauserunt, ut hiemem hanc laboribus academicis pro-
ficiendique ardori adiiciendam putaveris, dissertationem con-
scripsisti multae lectionis meditationis doctrinae et modestiae,
cuius ad me nihil prorsus pertinere ingenuè fateor, quam quod
consiliorum me participem fieri librisque nonnullis bibliothecae
meae uti voluisti. Quare quod partium mearum est,
unumque mihi relinquitur DEO O. M. et immortales gra-
tias ago, et ardentissime supplico votaue facio, ut benefi-
ciis suis addat perpetuitatem, atque tum salutare doctrinae
et virtutis sanctioris fructus a TE capi ferrique iubeat, tum
inclutae patriae TVAE, litterarum puriorisque doctrinae al-
trici, plures ciues TVI similes prospiciat, tum mihi multos
praestet TVI aemulos, in quibus ciuitati sacrae formandis
opera non perdat, ego vero ex molestissimis laboribus con-
quiescam. Quorum si condemnabor, neque TVI apud me
memoria interibit, neque mei immemor viues. Sic vale in
rem TVAM meamque. Dedi Halae ad Salam in acad.

Frideric. prid. cal. Octobr. CIOCCXXXIII.



docerem. In mediis his curis, quae laboriosissimum hominem occupare possunt et defatigare, TVAM autem industriam adeo non exhauserunt, ut hiemem hanc laboribus academicis proficiendique ardori adiiciendam putaveris, dissertationem conscripsisti multae lectionis meditationis doctrinae et modestiae, cuius ad me nihil prorsus pertinere ingere fateor, quam quod consiliorum me participem fieri librisque nonnullis bibliothecae meae uti voluisti. Quare quod partium mearum est, unumque mihi relinquitur DEO O. M. et immortales gratias ago, et ardentissime supplico votaue facio, ut beneficiis suis addat perpetuitatem, atque tum salutare doctrinae et virtutis sanctioris fructus a TE capi ferrique iubeat, tum inclutae patriae TVAE, litterarum puriorisque doctrinae atrici, plures ciues TVI similes prospiciat, tum mihi multos praestet TVI aemulos, in quibus ciuitati sacrae formandis opera non perdat, ego vero ex molestissimis laboribus conquiescam. Quorum si condemnabor, neque TVI apud me memoria interibit, neque mei immemor viues. Sic vale in rem TVAM meamque. Dedi Halae ad Salam in acad.

Frideric. prid. cal. Octobr. C1C1C1CCXXXIII.

